

KGAOLO 1

1.0 MATSENO, MATHATA, MAIKAELELO, DIPONELOPELE LE TSELA YA GO TSAMAISA TIRO

1.1 MATSENO

Baboki ba boka ka botshelo ka kakaretso. Ba boka sengwe le sengwe seo ba se ratang. Ba boka le loso tota, ntswa lo tshabega, lo boifisa. Le fa lo tsenya tsebetsebe, lo ama matshelo a batho ka dinako tsotlhe. Maboko ao go bokilweng loso mo go ona, a kgonne go senola ka botlalo seabe sa loso mo matshelong a batho ka kakaretso.

Maikutlo a baboki ba loso, a farologane go ya ka dipaka tseo ba neng ba lo boka ka tsona. Bangwe ba bona, ba lo bokile ba laolwa ke phokedi ya setso, fa bangwe bona, e ne e le ya Sekeresete. Ba setso bona, ba ne ba dumetse fa loso lo ne lo bakwa ke boloi. Ntlha eo, e beilwe mpaananeng ke Molema (1920:68) fa a ne a re:

"All sickness and death
were the results of witchcraft."

Ntlha e, e dirile gore loso lo tsewe jaaka mmaba yo o setlhogo, yo o tlhokang bopelotlhomogi. Lo tserwe jaaka e kete lo ne lo otlhaya batho, e seng jaaka karolo ya botshelo. Ntsime (1982:11) o tlhagisitse mokgwa o jaana:

"Ke nna segatlhamelamasisi se
maroo a thata,
Ke raletse lapa ga tsoga kgaruru ya
masetladibete;
Ka ralala pelo tsoo sika tsa kgwa
letlhole,
Ka go fetile nna nkgakgauthe yo
seatla se thata."

Go itshupa kwa ntle le pelaelo gore loso lo tshabiwa lefekefeke. Sekeresete, se tlositse mowa wa poifo mme baboki ba ikamantse le phetogo e. Ba lo tsatsankile ba ntshitse dikgara, go bontsha fa ba tshela le lona, e bile ba lo tlhaloganya.

Dikhuduego le tsona, di tloisitse loso gaufi thata le batho, ditopo ke ntletsentletse ka jalo fa lo bokwa, ga go sa tlhole go dikologwa, go phantshwa fela, e le maikemisetso a go thuba dipelo tseo di tutetseng. Thobega (1982:113) o bontshitse go tlalakaka ga dintsho jaana:

"O ba gapetse batsadi ka ditlhobolo!
Ditlhobolo tsa titianya ka metitelo:
Wa ba gasakanya maboko le dipatlelo,
Wa ba ruthaka jaaka matlharapa."

Ga go thona fa loso lo sa tlhole lo tshajwa gonne batho ba bolaiwa jaaka ditshoswane.

Patlisiso e, e tla senolela babuisi le basekaseki mekgwa e e farologaneng, eo baboki ba bokang loso ka yone mo dipakeng tse di faroganeng tsa botshelo. Dintlha tsotlhe tseo di tla tlhagisiwang, di tla thekgwa ke maboko a loso le ao a amang loso go tlosa ketsaketsego.

1.2 MATHATA

Mathatamagolo a thuto e, ke go batlisisa, go tlhagisa le go batla mekgwa oo loso lo tlhotlheleditseng baboki go lo tlhagisa mo pokong ya Setswana.

Mo malobeng, loso lo ne lo sa tlhagiswe gongwe le gongwe, se ke bothata joo bo tshwanelwang ke go rarabololwa ka poko ke baboki go tlosa loutu loo lo neng lo aperwe.

Ka nako, go tlhagelela kweletla ya bothata, eo e itsang mmuisi go itseela ka boko. Se, se bakwa ke fa go ne go se tlhaeletsano e e usang pelo fa gare ga gagwe le mokwadi. Fa mabaka a le jalo, a koafatsa poko. Tharabololo ya yona, go le gontsi, e fagise mosekaseki dibese, ka e le tshupo ya tiriso ya melebo e e seng maleba.

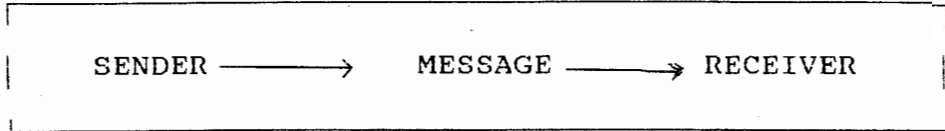
Go bokete gone go fitlha gompieno, loso lo ise lo sekasekwe ka botlalo mo pokong. Le fa go le jalo, go botlhokwa gore bareetsi le babuisi ba poko, ba lemoswe ntlha e. Patlisiso e, e tla tlhagisa loso, loo e leng bokao, jaaka tlhotlheletso mo pokong ya Setswana.

1.3 MAIKAELELO

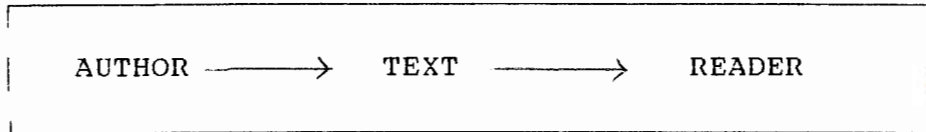
Patlisiso e, e ikaeletse go tlhagisa tlhotlheletso ya loso mo pokong e e tlhabiwang le e e kwalwang, ka baboki ba ba farologaneng. Go tla tlhagiswa maikutlo a baboki ka loso mo dipakeng tse di farologaneng tsa botshelo, le ka moo ba lo boneng ka gone.

Ke maikaelelo go tlhagisa mokgwa wa neeletsano wa ga Jakobson, go bontsha fa baboki ba loso, ba lo bokile ka maikemisetso a go tlhaeletsana molaetsa kwa babuising kgotsa bareetsing. Ba dirile jalo gone bona mmogo le baamogedi, ba tlhalogantse botshelo. Mokgwa o wa tlhaeletsano, Swanepoel (1990:2) o o tlhagisitse

jaana:

On the literary work this system refers to:

Dithalo tse, o di tthalositse jaana:

"This scheme simply indicates that an author sends a message by means of a text which is received by a reader."

Bakwadi ba supa gore ga ba ikwalele, ba kwalela babuisi gore ba tlhaloganye baboki.

Fa ba kwala kgotsa ba boka, ga ba bitse seolo seolo. Ba a kaya, mme bareetsi ba tlhaloganye ba bo ba sale ba tlaleletsa ka dikitso tsa bona. Ke maikaelelo go tlhagisa bokao jwa loso mo pokong le mosola wa moamogedi mo go ona. Botlhokwa jo jwa moamogedi, bo senotswe ke Cloete, Botha le Malan (1985:49) fa ba ne ba re:

"Die rol van die leser is dan die van verbruiker, hy neem maar net in. Daarteenoor is "scriptible" (skryfbare, "onleesbare") tekste, tekste waar die leser 'n bydrae moet lewer."

Babuisi ba tla sedimosetswa ka melebo eo poko e ka sekasekwang ka yona gore e tlhaloganyege mme e ntshe molaetsa o o kgodisang.

1.4 DIFONELOPELE

Tiriso ya melebo mo dipuong tsa Bantsho, ke gona e ntseng e diriswa, ka jalo, e tla nolofaletsa babuisi le basekaseki ka tshekatsheko ya maboko.

Barati ba poko le bona, ba tla segelwa mo lefureng gonne lebota le e ntseng e le leparego, le tla bo le thubilwe go ba sedimosetsa tsela e e lolameng ya tshekatsheko ya poko.

1.5 TSELA YA GO TSAMAISA TIRO

1.5.1 Maboko a loso, a a tla tlhagisiwang mo tshekatshekong e, a tla tswa mo dibukeng tse di farologaneng tsa maboko, ka bakwadi ba ba mmalwa. Ka lo tlhotlheleditse baboki go lo boka, lo tla lejwa ka leitlho le lentshotsho mo kgaolong ya bobedi, go naya babuisi lemorago le le tsepameng. Kgaoganyetso ya poko, e tla lomaganngwa le loso mo kgaolong e.

1.5.2 Teori ya melebo e e tla dirisiwang go senola maikutlo a baboki ka bokao le popego, e e tla tlhagisang puo le maitshetlego, e tla tlhagisiwa mo kgaolong ya boraro.

1.5.3 Maboko a a tlhabiwang, ao e leng motheo wa poko e e kwalwang, a tla sekasekwa mo kgaolong ya bone, go lebilwe dintlha tse di farologaneng tseo loso lo tlhagisitsweng mo go tsona.

1.5.4 Poko e e kwalwang, e tla tlhatlhamololwa mo kgaolong ya botlhano, go fitlha go ya bolesome go dirwa jalo, ka dipaka tse di farologaneng, go senola maikutlo a baboki tebang le loso mo dipakeng tse.

1.5.5 Papiso ya loso mo pokong e e tlhabiwang le e e kwalwang e tla tlhagiswa ka botlalo mo kgaolong ya bosomenngwe, go tlhokometswe dintlha tseo di tshwanang le tseo di farologanang.

1.5.6 Tshoboloko ya dintlha le dikakanyo e tla tlhagisiwa ka botlalo mo kgaolong ya bosomepedi, go garela mabaka ao a tlhagisitsweng mo tshekatshekong ya maboko otlhe ao a tlhagisitsweng mo patlisisong e. Mametlelelo ya maboko a a sekasekilweng, e tla garela tiro yotlhe go thusa mo katlegong ya patlisiso e.

KGAOLO 2

2.0 LOSO LE KGAOGANYETSO YA POKO MO PATLISISONG E

2.1 MATSENO

Mo kgaolong e , go botlhokwa gore loso mmogo le kgaoganyetso ya poko, di tlhagisiwe, ka e le tsona di tsetseng tiro e. Baboki, ka poko, ba atameditse loso mo bathong, gore ba lo tseye jaaka karolo ya botshelo, gonne lo le gotlhe. Dintlha tse, di bofagantswe, go agela patlisiso e, lemorago le le tsepameng.

2.2 LOSO LO TSEWA JANG?

Ditšhaba ka bophara, di dumela fa loso e le bokhutlo jwa botshelo. Di dumela gore fa motho a sule, o sule, ga a kitla a tlhola a tshela gape. Karolo ya gagwe ya botshelo, o e tshamekile, ga a ne a tshela gape. Malao (1990:20) o tiisa se, fa a tlhalosa mo bayokerafing ya ga Seboni, a re:

"Ditiro tsa motho di khutla mo losong,
ka moo, ke lona lo tshwanetseng
go digela."

Nopolo e, e gatisa gore loso ke bokhutlo jwa botshelo. Motho yo o sa tsheleng o sule, o tsene mo tidimalong e kgolo, ya bosakhutleng. Tidimalo e, e beilwe mo lebaleng ke Smyth le Swacina (1989:159) fa ba re:

"The quiet of the dead
is like a peace of stones,
they lie dust-comforted
in their still house of bones."

Bakeresete ba dumela fa motho a tshwanetswe ke go swa, mme morago

a tsoge, a ye botshelong jo bosakhutleng, kwa Legodimong. Tsogo ya ga Keresete, e ritetse tumelo e, ka a fentse loso. Ka loso lo fentswe, bao ba lo tlhotseng, ba bone botshelo jo bo sa feleng. Hauksley le Eaton (1984:214) bone ba latlhetse tlhware legonyana ka ga loso fa ba re:

"And death shall have no dominion
 dead men naked they shall be one
 with the man in the wind and the
 west moon when their bones are
 picked clean and the clean bones gone
 they shall have stars at elbow and foot;
 though they go mad they shall be sane,
 though they sink through the sea they
 shall rise again,
 though lovers be lost love shall not,
 and death shall have no dominion."

Loso e le ruri, ga lo na phenyo ka lo fentswe.

2.3 DITUMELO TSA BATHO KA LOSO

Bontsi jwa batho, bo tsaya loso jaaka tsela ya mongwe le mongwe. Ba dumela gore, morago ga loso, go botshelo jo bongwe jo bo tlhatlhamang loso. Go go rayang gore loso ke lona pulamadibogo a botshelo joo. Malinowski (1982:47) le ene o dumelana le kgopolo eo, fa a re:

"Death is the gateway to the other
 world in more than the literal sense."

Ditumelo ka ga loso, di mafaratlhatlha, fela tsotlhe, re di nesetsa pula ka di betla matshelo a batho. Batshedi ba tshela ba ntse ba gakologelwa gore dipone tsa botshelo, di ka tima nako nngwe le nngwe, ka jalo, ba leke go iphutha metlhala.

Loso ke kobo e e aparwang ke mongwe le mongwe. Ga lo kgethe mmala, maemo, popego kgotsa bogolo. Ke ntsu lo a phomola, lo ise motho felong go sa itsiweng. Lo ka tlhagela mongwe le mongwe, nako nngwe le nngwe. Ka go rialo, batho ba fadimegele matshelo a bona.

Batho ba tsaya loso ka go farologana. Ngwao le setso, le tsona, di rwele tlhotlheletso e e tebileng mo dipharologantshong tse di jetsweng motlele tse. Kastenbaum (1973:13) o lemogile se, fa a re:

"What death is, varies considerably from culture to culture and from individual to individual."

Loso, lo tlhoegile, gonne lo tserwe jaaka mmaba. Lebaka le, ga le amolole baswi mo batsheding. Ba ratwa go menagane, ba direlwe mabitla, matlapa le dikgare, go bontsha tlotlo ya bofelo le lorato mo baswing. Malinowski (1982:48) yo go bontshang a ne a na le kgatlhego mo matshelong a batho, a re:

"...love of the dead and loathing of the corpse, passionate attachment to the personality still lingering about the body and a shattering fear of gruesome thing that has been left over, these two elements seem to mingle and play into each other. This is reflected in the spontaneous behaviour and in the ritual proceedings at death."

Baswi ba a tlotlwa ka jalo, ba tlhokomelwa go menagane.

2.4 LOSO MO SETSONG SA BATSWANA

2.4.1 Setso sa bogologolo

Loso lo ne lo tsewa ka poifo le tshisibalo e kgolo. Lo newa tlotlo e e lo tshwanetseng. Baswelwa, ba rwala maikarabelo otlhe, go ya ka fa loso lo ba itayang mo phatlheng ka gone. Malome, majaditlhogo, a disa tlhogo ya moswi gore a bo a tshese masa. E le tebelelo ya nnete, go itsa bommampipi go ikgopelela.

2.4.2 Setso se a reng ka loso

Ka Setswana, loso lo teng. Lo a itsiwe, e bile lo a tlotlwa. Lo tsewa lo lere boikhutso. Ke ka moo go tweng, "O ikhuditse," fa motho a tlhokofetse. Lo tsewa jaaka kamanyi ya batshedi le baswi. Ntlha e, e netefatswa ke gore Batswana ba rata go re:

"O re gopole kwa o yang gone."

Nopolo e, e bontsha kgolagano ya batshedi le baswi le tumelo ya Batswana mo badimong.

2.4.3 Loso lo ntse jang?

Lo bosula. Lo a bipela mme fela lo a thusanwa gonne ke kobo e ntsho, lo aparela batho botlhe. Mogapi (1991:170) o tiisa se,

fa a re:

"Ke ka moo e reng fa go le mo
phitlhong go be go twe,
'go kopanetswe letlalo la
kgomo e ntsho.' Dijo tse di
bosula tse, di ne di gakolola
batho gore selo se ga se
moletlo, ke bohutsana."

Tota loso, ga lo natefele ope, gonne baswelwa ba itse gore ba
bone moswi lwa bofelo.

2.4.4 Lo tsewa jang?

Lo ne lo tsewa jaaka tsela eo e isang baswi kwa lefatsheng la
borraabo. Chesi (1980:10) o gatisa ntlha e ka go re:

"Ancestors worship is another
possibility to reach the Gods,
for it is believed that man
at death, sets out a journey to
the Gods."

Fa motho a sule, ga a lebalwe o wela mo palong ya badimo
borraabomogolo mme go solofelwa botshelo jo bo edileng mo go ene.
O baakanyetsa ba bangwe manno.

2.4.5 Bodumedi jwa setso tebang le baswi

Bagologolo ba ne ba ntse ba na le tumelo e e reng le fa motho a
phamotswe ke loso, o ntse a na le kamano le botshelo mmogo le

batshedi. Mogapi (1991:169) o bontshitse mokgwa o, fa a re:

"Go ne go tsewa gore motho fa a swa,
o a bo a itapolosa mo ditirong tsa
botshelo jono, mme a ya go tshela
le badimo."

Brown (1926:70) le ene o latlhetse tlhware legonyana fa a ne a
nopola mafoko a mogologolo a a reng:

"Rraago oa go bona
Lentswe la moshwi ga lo tlole
Godimo o go ileng."

Gotlhe go, go bontsha gore motho o a bo a sa swa mme o a bo a na
le badimo, a bona tsotlhe tseo di diragalang mo lefatsheng.

2.4.6 Loso jaaka kotlo

Ka dinako dingwe, loso lo ne lo tsewa jaaka kotlo mo losikeng.
Fa motho a itirela tsa pelonkise, badimo ba ne ba mo otlhaya ka
thupa ya bona e e botlhoko, e leng loso. (Chesi (1980:10) o
ribolotse ntlha e, fa a ne a re:

"They show their anger by
bringing illness, poor harvest
and death on the family."

Nopolo e, e bontsha gore fa motho a ne a itshelela ka go rata
fela, a nyatsa batho mmogo le badimo, o ne a di gama a sa di
tlhapela, e le mokgwa wa go mo kabolola ditshoka.

2.4.7 Ditiro tsa loso

Loso ke maime, lo a imela. Fa motho a swetswe o bokete e bile o a gata. Mokgwa o, o dira gore meila ya Setswana e mo tswalele golo go le gongwe. Mogapi (1991:171) o e tlhagisa jaana:

"Moswelwa kgotsa motlhologadi
o gatisiwa moswang jaana go
mo raolola gore a ne a kgona
go etela kwa ga gabo a sa
imele batho."

Loso lo tsenya sefifi, sekwakwalala, e bile gape ke maila go kgotlhwa. Go lo fenya, baswelwa ba tshwanetse go tloswa sefifi seo ka go beolwa, go tlhapiswa le go phekolwa ke ngaka ya lelapa. Yo loso lo mo tletseng, ga a kopakopane le batho, o tlhaoletswe. Dijo o apeelwa tsa gagwe. O lelela monna kgotsa mosadi sebaka sa ngwaga. Schapera (1950:249) o buile jaana mabapi le ntlha e:

"Widows or widowers, however,
continue to mourn a period of
from six months to a year,
during which they may not go
about freely among the people,
and must take various ritual
precautions to prevent their
contaminating any hut, field,
cattlekraal, or other place
which they enter for the first
time since their bereavement."

Moswelwa o a ikilela gonne fa a ka thabusela fela mo bathong, o tla utlwa botlhoko go feta selekano. Ke tshwanelo gore a iphape.

2.5 SETSO SA SEGOMPIENO

Loso lo fetotswe ke tlhakano ya merafe. Maitlhommo a kgakala le setso sa Batswana. Batho ba leka go kopanya setso le bokapi. Sekeresete le sone se tsentse letsogo. Batswana, ba se peka le setso.

2.5.1 Tshabo ya loso

Loso ga lo boifiwe. Bagolo le bana, ba bonwa ba feresela mo masong. Setopo sa moswi se bogelwa le ke banyana. Mo mebileng, ditopo di a lalaana mme batho ba di tlolaganye fela kwa ntle le poifo. Tota le go bogelwa, di a bogelwa. Babolai ba fetoge bagaka.

Setshwantsho se, se netefatsa ditiragalo tsa sesweng. Batho ba bolaana jaaka dintsi. Fa motho a tena yo mongwe, o a fisiwa kgotsa o tlhontlhakakwa ka dithipa. Go bolaanwa ka ditsela tse di farologaneng tseo di tsitsibanyang mmele, fela ga go twe sepe. Moswi a ka tlhola, a bo a lala foo, a tloakwa ke matshwititshwiti a batho. Loso lo fetogile sejo sa malatsi otlhe. Ga go yo lo sa ntseng lo mo segisa mala. Dipolaano di goiwa fela mo mebileng mme batho ba swe ka bontsi jo bo dimokanyang. Citizen 16 August 1991, e baya ntlha e mo pontsheng ka mafoko a:

"Shoot to kill. Order justified."

Botshelo jwa motho, bo mo diatleng tsa ba ba thata.

2.5.2 Loso ke maphutha ditshaba

Fa loso lo gorogile, batho ba phuthega ka makatlanamane. Tshika, ditsala, badirimmogo tota le bao e seng sepe, ba a kokoana go tla go itlhobogela. Baopedi ba opela ka matsetseleko ao a bontshang gore loso lo fentswe. Loso lo a kgobokanya. Lo kopanya masika.

2.5.3 Nako ya loso

Loso lo goga nako. Lo lotolotswa e se mogwapa. Baswi ba bewa sebaka mo ditsidifatsing go fitlhelela beng ba loso ba wa pelo ya gore lefatshe le utlwile. Mogapi (1991:173) mabapi le ntlha e, a re:

"Ka jaana batho ba phatlhaletse thata ka ditiro go baya setopo mo ditsidifatsing go fa balatodi sebaka sa go latolela batho ba losika kwa ba ka beng ba le teng go be go dirisiwe le seromamowa go bega loso."

Loso ke sekgantshwane. Batho ba a bolaana, ba siamise mathata a bona ka lona. Ba fisana, ba thuntshane, ba bo ba tlhontlhane ka dithipa.

2.5.6 Loso lwa sekeresete

Mo dintshong tsa gompiono, kereke ga e salele kwa morago. Ke konokono. Baruti, ba tsaya karolo e e kwa godimo. Dikopelo tsa sedumedi, di ya magoletsa, go gomotsa bao ba tlhokofaletsweng. Ka Sedumedi, lo tsewa botlhofo gonne go twe:

"Re bafeti mo lefatsheng."

Loso ke mmaba yo o fentsweng. Morena Jesu le ene o solofeditse gore:

"...Mowa o re golotse
mo molaong wa boleo le
loso." (Baroma 8:2)

Poulo le ene, o gateletse gore loso lo fedisitswe mo go

1. Bakorinta 15:54. fa a re:

"Loso lo meditswe ke phenyo."

Tota loso morago ga loso lwa ga Keresete, lo ne lwa ripitlwa lwa bo lwa tlwaelwa.

2.5.7 Loso lwa bana

Ngwana fa a tlhokafetse, go botlhoko mme e seng jaaka fa go ile mogolo. O lelelwa dikgwedinyana. Monning (197:138) a re loso lwa ngwana le lwa mogolo ga a tshwane. A re, ba losika, ba tshwenngwa segolobogolo ke lwa monna le lwa mosadi.

Bana ga ba tlhole ba boifa loso. Ba tsamaya maso e bile ba rera le mo losong. Baswa, ke bona ba tlolatlolang ka setopo fa se isiwa mabitleng. E kete baswa ba dumela mo filosofing ya ga Fakhry (1983:191) e e reng:

"Death is simply the process whereby the soul, upon leaving the body, which had been its instrument during its earthly career, go passes on to another and higher stage of purity and bliss."

Ka sefilosofi, go dumelwa gore fa batho ba ka tlosa letshogo la loso, ba ka nna bafilosofi ba nnete bao ba dumelang mo losong loo lo itlelang fela mme lo sa boifiwe.

2.6 KGAOGANYETSO YA POKO

Kgaoganyetso ya poko, e kgontshitse basekaseki go tlhagisa ka manontlhotlho pharologanyo magareng ga poko ya bogologolo le poko ya segompiano. Ke yona e ka thusang bana ba mmala o montsho, go ntsha dimpho tsa bona tsa poko, e seng go ikgolola kgotsa go itatlhela mo palong ya bakwadi ba poko, ba ikgomotsa ka go re

Seboni le Lekhela (1979:3) ba re:

"...Maithutwane ga a tshegwe,
go tshegwa yo o ntseng fela."

Ka loso lo tlhagelela mo dipakeng tsotlhe tsa botshelo, le mo dipakeng tsotlhe tsa poko, lo ntse lo tlhagelela. Baboki fa ba lo boka, ba laolwa ke motlha oo lo tlhagileng ka ona. Poko ya bogologolo, e bontsha ka moo loso lo neng lo tsewa ke bagologolo ka gona, fa poko ya segompiano yona, e bontsha ka botlalo ka moo loso lo tlhagang ka gone mo malatsing a segompiano.

2.6.1 Dikaroganyetso tsa basekaseki ba poko mo Setswaneng

Mosekaseki jwa poko mo Setswaneng, ga bo ise bo aname jaaka thotse. Ba, e leng Mogapi, Seboni, Shole, Setshedi, Mokgatlhe, Lesele, Kruger le Ntsime, ke bao ba neng ba intsha maswe dinaleng tebang le bosekaseki. Ba sekasekile poko ka go farologana, le fa ba sa katogana go le kae.

A. MOGAPI M .

Mogapi, ka ntata ya go fisegela go naya baithuti ba poko motlhala wa go sekaseka, o ne a tsaya matsapa a go tlhoma lesedi la tshekatsheko ka lokwalo lwa gagwe. O ne a tlhalosa, a re:

"Lokwalo lo, ke morokotso
wa phisego ya go naya
barutwana le baithuti ba
poko ya Setswana motlhala
wa go tlhaloganya le go
kanoka poko ya segabona
ka kelotlhoko le kutlwisiso."
Mogapi (1991:6)

Mo kgaoganyetsong eo a e dirileng, o tlhagisitse maboko a segologolo le a segompieno go senola dipharologantsho tsa ona.

O di supile jaana:

- "1. Tlholego ya one.
 2. Botlhami jwa one.
 3. Batlhami ba one.
 4. Thulaganyo ya one.
 5. Pabalesego ya one."
- Mogapi (1991:50)

Ka karologanyetso e, Mogapi o kgonne go bontsha gore poko ya segologolo e ne e tlangwa, motlhami a sa ipaakanya pele, jaaka mmoki wa poko ya segompieno. Go ntshetsa ntlha e tswaing, Mogapi (1991:50) o rile:

"O kgweloga fela fa a
le teng, a peteketsa
maina a mafatshwa - a
kaletse mo diphukeng
tsa mowa - mme e re
kgogela eo e mo kgwa
a khutle, a kgaotse."

O senotse fa maboko a segompieno a tlhotswe ke phokelelo ya dipuo tsa seeng, segolobogolo Sekgowa. O neile sekao ka maboko a ga L. D. Raditladi, ao a tletseng phokelelo ya sekgowa ka botlalo. Dikao tsa maboko ao ke a a latelang:

- * Loso, loo lo tswang go Death the Leveller, leo le kwadilweng ke James Shirley.
- * Selelo sa Tonki le tswa go The Donkey ka Chesterton.

Ka dikao tse, go nna mo lebaleng gore baboki ba poko ya segompieno, ba a nnela fa fatshe, ba phetlhekotse dibuka, ka

e le barutegi.

B. LEKHELA LE SEBONI

Bakwadi ba, le bona ba latlhetse tlhware legonyana ka go aroganya mefuta ya maboko. Mo karologantshong e, ba bontsha ka mo mofuta mongwe le mongwe o fapaaneng ka gone le o mongwe. Ntlha e, e ka ritelwa ke Lekhela & Seboni (19:9) fa ba dirile kgaoganyetso jaana:

MEFUTA YA POKO

MABOKO	MABOKO A SEGOMPIENO	DIPINA
1.A MAGOSI LE BAGALE BA DINTWA	M.S. KITCHEN K.P. KOPANE R.D. MOLEFE L.D. RADITLADI	1.MOKOROTLO DIKOMA BORANKANE SETAPA
2.A MAKOLWANE LE MAKGAREBE	O.M.O. SEBONI B.C. THEMA M. SEKGOMA	DIPINA TSA MERAKA TSA GWETLA TSA MASIMO
3.A DIPHOLOGOLO, DINONYANE LE DITSATLHOLEGO	PAKO GONGWE THOKO 1.DIPINA TSA THAPEDI *Tsa segologolo *Tsa Sekeresete *Tsa Sekeresete fela *Dipesalema	2. MATSEMA LE TSA TIRO YA GO THUSANA *Go lema *Go roba *Go photha *Go tlhagola
4.A DITAOLA LE MAWA A TSONA	2.PAKO YA TSA TLHAGO *Letsatsi *Ngwedi *Lewatle *Mekgatsa *Mawatle *phulo	3. TSA MEKETE *Manyalo *Metshameko
		4. TSA BANA *Go kuruetsa

C. SHOLE S.J.S.

Maikaelelomagolo a gagwe, e ne e le go nolofaletsa baithuti ba Unisa ba bosekaseki tiro, fela bofelong, tiro e ya gagwe, e e tswileng diatla e, e ne ya tswela baithuti botlhe ba puo ya Setswana mosola mo bosekaseking jwa poko.

Ene, mo karologanyetsong ya poko, o supile fa poko ya Setswana e arogantswe go ya ka mekgwa eo e tlhamilweng ka yona, go ya ka dipaka tse di farologanyeng mmogo le mekgwa e e bopilweng ka yona.

Shole (1984:23) o kgaogantse poko jaana:

- "a. Poko ya segologolo/setso
- b. Poko ya segompieno.
- c. Poko ya magareng."

Mo pokong ya segologolo, o akaretsa:

- i. Maboko a a rorisang dikgosi
- ii. Bagale
- iii. Merafe
- iv. Diphologolo dingwe le
- v. Maina

Maboko a segompieno ona a:

- i. a eta a ruta
- ii. a tlalea, dilelo le maikutlo
- a mmoki a lerato kgotsa letlhologelelo

iii. a naya melaetsa le megopolo e e rileng.

Shole le ene, o supile phokelelo ya merafe e mengwe mo pokong gone o tlhagisitse gore poko e na le epiki, letlhologelelo, tshimega le sonete. Se, se bontsha fa poko ya segompiano e tswetswe letsholo, go nwelwe dibuka.

D. LESELE F. M.

Fela jaaka Shole, o dirile kgaoganyetso jaana:

Lesele (1991:1)

- i. Maboko a segologolo/setso
- ii. Maboko a magareng
- iii. Maboko a segompiano

E. KRUGER & NTSIME

Karoganyetso ya bona, e ikepetse ka poko ya segompiano, mme ba e arogantse jaana.

- i Kanedi/Epiki
- ii. Paledi/Balate
- iii. Telelo/Eleji
- iv. Sonete

Ba tsentse le dikoma, mme ba di arogantse ka tsela e.

- i. Koma ya bogwera fa motho a tlhokafetse kwa bogwera.
- ii. Koma ya bojale fa bo opela

fa kgotleng.

iii. Koma ya ntwana.

Mabaka a a neng a ba fisa gore ba tsenye dikoma mo pokong, ba a tlhagisitse mo Kruger & Ntsime (1989:326) fa ba re:

"Dikoma di na le puo ya poko
le moribo le mosito wa poko,
gonne go binwa fa di opelwa."

Nopolo e e fa godimo, e bontsha fa ba sa katelwe segaswa ganong,
go bontsha fa ba ne ba bua ba ikutlwa.

2.6.2 Maemo a a ka dirisiwang go aroganya poko

Karoganyetso ya bokwadi jwa ditlhangwa, e tlhaga kgakala. Ga e simolole jaanong jaana. Ditso go tswa kwa Lowe, di ne di ntse di humile thata ka kgaoganyetso e ya ditlhangwa, mme, tsa nna le tlhotlheletso e kgolo thata mo bokwading jwa ditlhangwa. Bomosola jwa kgaoganyetso e, ga se jo bo ka tlodisiwa matlho ka gope. Ka jalo, bakwadi ba itshetlegile ka yona, gonne e ba agela boalo jwa tiro ya bona ya bokwadi.

Ka dipaka tsa bo-Aristotele, go ne go na le kgaoganyetso ya terama ya masetlapelo le padi. Go raya gore ene, Aristotele, o ne a kgonne go kgaoganya ditlhangwa ka dikgaoganyetso tse pedi e leng terama le padi. Morago, fa dipaka di ntse di tsamaya, go lemogilwe diporosa, ditema le mefuta e e farologaneng ya tiriso ya puo mo ditlhangweng. Tsenelelo e ya thuto, ya kgaoganyetso ya ditlhangwa, e ne ya thusa gape ka kgaoganyetso ya mefuta ya maboko e leng epiki, liriki, melamene, letlhologelego, tshimega

le sonete. Mokgwa o, o tswetse tshekatsheko e mosola go menagane.

A. PUO

E akaretsa dintha tse:

- i. Medumopuo
- ii. Dinoko
- iii Mafoko
- iv. Botshwantshi le
- v. Dipopapolelo

Dintlha tse di fa godimo, di tlhagisitswe ka botlalo mo sethalong.

Puo e tlhagisitswe mo patlisisong e, gone e tshameka karolo e e botlhokwa mo bokwading jwa ditlhangwa. Kwa ntle ga puo, ga go diteng dipe, tseo di ka agiwang mo ditlhangweng tsotlhe. Popego ya ditlhangwa le yona, e laolwa ke puo, eo e dirisitsweng mo go tsona. Puo eo e dirisitsweng mo pokong, ke yona e tlhagisitseng diteng tsa yona ka botlalo, tseo di dirileng gore poko e tlhagelele jaaka setlhangwa.

Setlhangwa sengwe le sengwe, se tshwanetswe ke go nna le puo ya sona, mme se, se thusitse mo go tliseng diphapang tseo di tlhagelelang mo ditlhangweng. Ke ka moo poko e itlhaotseng mo go tsona.

Puo ke mogaka, e rotola neeletsano ka manontlhotlho.

B. MMOKI WA LOSO

Ke mmoki yo a itlhophileng mo go ba bangwe, ka ene a itebagantse le loso. Molaetsa wa gagwe, ke wa loso. O bontsha gore o na le neo ya go tshwantsha botshelo ka poko, gonne loso e le karolo ya botshelo. Molaetsa wa gagwe, o rwele bokao ka poko e rwele puo le maitshetlego ao e leng letshwao.

Ke mmuaesi yo o tlhagisang maikutlo ka boene. Van Luxemburg (1981:121) o tshwantsha ntlha e jaana:

"MONOLOG

Z
DICHTER

Z	_____	_____	O
'IK			TOEHOORDER
LYRISCH			LEZER
SUBJECT			'U' 'GIL' AANGESPOKEN

— O —

Ka puopoko, o kgona go tlhaeletsana le babuisi le bareetsi ba poko go ba senolela maikutlo a gagwe tebang le ka mo ene loso lo mo amileng ka gone mo botshelong.

C. MMUISI LE MOREETSI WA POKO YA LOSO

Ba tlhaloganya loso, gonne e le karolo ya botshelo. Lo a ba ama, ka jalo, ba lo buisa kgotsa ba lo amogela ka go farologana, go ya ka mo bona lo ba amileng ka gone. Bangwe maikutlo a bona a a kokomoga fa bangwe bona le dikeledi ba ka di tsholola ka lo tla bo lo ba kgotla maikutlo. Puo e mmoki a e dirisitseng mo pokong ya gagwe, e ka itogaganya mme e ribolole bokao jo bo farologaneng mo babuising le mo bareetsing.

D. LOSO JAKA E LE DITENG TSA POKO

Diteng tsa poko, ke lefelo la ditiragalo. Go tshimologo, bogare le bokhutlo. Maboko a a loso, a rwele boammaaruri jwa botshelo. A senola nako le lefelo leo loso lo tlhagileng ka yona, ka jalo, a sedimoseitse mmuisi maikutlo a mmoki. Go bontsha gore diteng di kgona go kopanya mmoki le mmuisi. Kopano e e golagantsweng ke nako le lefelo leo loso lo tlhagileng ka yona. Go supa botlhokwa jwa nako le lefelo, re ka nopola Van Dijk (1971:199) fa a re:

"The actual context is defined by the period of time and the place where the common activity speaker and hearer realized and which satisfy the properties of "here" and "now" logically, physically and cognitively."

Ka mafoko a, go raya gore baboki ba tlhagise loso lwa nnete, gore lo kgone go kgotlha maikutlo a baamogedi.

Baboki ba loso, ba tlhagisitse tiragalo e le yosi ya masetladibete, e leng loso, gore ba kgoromeletse molaetsa wa bona kwa babuising, gore se se ba amileng, le bona ba se utlwe. Mokgwa o ba o antse mo go Van Luxemburg (1981:122) fa a re:

"...die inhoud is die van een verhaal."

Go tsepama mo ditennyeng tse, go mosola gonne bokao jwa loso bo rotogile go menagane.

E. SETLHOGO LOSO

Se a tsibosa, mme se supile gore baboki ba se kgethile ba ikutlwa, ba le mo maikaelelong a go bontsha gore loso re tshela le lona, ka e le karolo ya botshelo. Ntlha e, e ba thusitse mo tomaganong ya ditiragalo go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong.

F. SETAELE

Le fa ba boka loso botlhe, setaele sa bona se farologane thata. Mongwe le mongwe wa bakwadi ba poko, o itirisetsa setaele seo a bonang se tla mo dira gore a fitlhelele babuisi mme ba amege jaaka le ene a amega. Ka setaele, o kgona go ikgethela mofuta wa leboko leo a ratang go le kwala. A ka kwala sonete, epiki kgotsa mofuta mongwe le mongwe wa maboko ao a bonang o ka ntsha maikutlo le megopolo ya gagwe.

2.7 KAROGANYETSO YA POKO YA DIPAKA

Kgaoganyetso e ya hisetori ya bokwalapoko mo Setswaneng ka dipaka, ga se maikaelelomagolo a tshekatsheko e. E dirilwe gore e tle e thuse go sedimosa dintlha dingwe tseo di tla tlhagelelang mo tshekatshekong e.

2.7.1 Poko e e tlahabwang

Mo pokong e, go na le e e nyeletseng le e e kwadilweng.

A. E E NYELETSENG

Ke poko e go ka se tshwaelweng sepe ka yona gonne e ne e sa kwalwe, e neeletsanwa ka melomo. Ntlha e, le fa mo nakong e e

sa kgone go ka sekasekwa, ga go reye gore e latlheletswe mabogo, e tshwanetse go tswelwa letsholo gonne le Moloto (1970:225) a kile a re:

"There is a great store of indigenous oral poetry. It requires a teams of recorders in order to collect it in all or most of its version, to hear it recited in as many styles as possible, to cover all possible interpretations of the abstruse vocabulary and historical allusions. Even when this has been done, recorders will, find themselves bound to 'read fully', read over and over again, in order to gain a reasonable measure of understanding."

Ka mafoko a, go itlhalosa gore ke tshwanelo gore maboko a a tlhabilweng a senkwe, a tle a kwalwe gore a se ke a nyelela.

2.8 TSHOSOBANYO

Dikgopolo tse di mafaratlhatlha tse ka loso, ke tsona di dirileng gore e re fa bakwadi ba lo boka, ba farologane ka dikakanyo. Bangwe ba lo lebe ka leitlho la Sekeresete, fa bangwe bona, ba lo tsere jaaka sengwe se se segisang mala. Mabaka a, a tlhodile dipharologano mo pokong e ya loso.

Poko e tswa kwa ga Lowe mme le jaanong e sa ntse e rena mo dipakeng tsotlhe tsa botshelo. Go nna teng ga yona, mo dipakeng tse di farologaneng tsa botshelo, go tsetse dipaka tsa poko, tseo

di tswetseng tiro e mosola. Bakwadi ba maboko a loso, ba tlhagisitswe mo dipakasomeng tseo di tla kgontshang go senola dikakanyo tse di rileng tsa bakwadi ba poko mo dipakeng tse ba kwalang mo go tsona. Gotlhe go, go tlhagisitswe, gone go tla tswela patlisiso e mosola, ka go tla aga lemorago la maboko a loso, a a tla sekasekiwang.

Sethalo se se tlhagelelang mo tsebeng e e latelang, se tla tshegetsa patlisiso e thata, ka e le pilara ya tshekatsheko ya poko.

KGAOLO 3

3.0 TSELA YA PATLISISO

3.1 MATSENO

Mo kgaolong e, go ya go tlhagisiwa melebo eo e tla dirisiwang mo patlisisong e, go sekaseka maboko a loso. Ka melebo, babuisi ba tla bona tsela e e lolameng, eo maboko a ka sekasekwang ka yona. Melebo, e tla nna montsamaisabosigo wa bona, gore ba utlwisise maboko ka tolamo. ka melebo, ga ba kitla ba tlogela moja ope wa kobo o sa rokwa. Ba tla tlhaloganya mekgwa e bakwadi ba maboko ba kwalang ka yona, ka ba tla dirisa mekgwa e e farologaneng go a sekaseka. Ka mabaka a, go a itshupa gore melebo e mosola thata mo patlisisong e.

3.2 MELEBO E E TLA DIRISIWANG

3.2.1 Matseno

Teori ya melebo e botlhokwa mo tshekatshekong go menagane. Patlisiso e yona, ka ke ya poko, go lebilwe loso loo e leng khoutu. Lo tla sekasekwa ka molebobokao gonne e le ona molebo wa bosaense o o amanang le matshwao ao a rweleng bokao. Loso ka bolona, lo rwele matshwao ao a thibang letsatsi. Ka go rialo, lo tla lejwa ka leitlho la bokao.

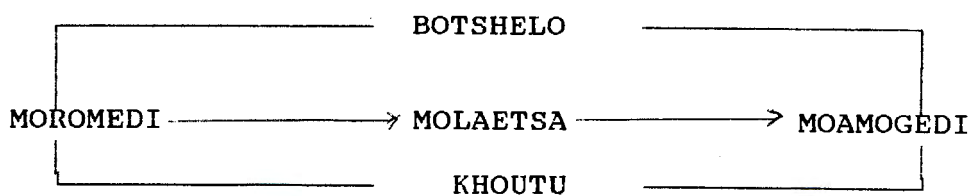
Loso lo aparela batho botlhe. Ga lo kgethe, ka jalo, mo patlisisong e, maboko otlhe a loso, a tla sekasekwa le ka molebopapiso, go bapisa maikutlo, mekgwa le tsamaiso ya loso mo dipakeng tse di farologaneng tsa botshelo.

3.2.2 Molebobokao

Molebobokao, ke mokgwa wa bosaense wa matshwao. Ke go re, bosaense jo bo dirilweng ka thulaganyo ya matshwao. Le tswa mo puong ya Segerika e leng semelong (letshwao)

Ka bokao, letshwao le lejwa jaaka sengwe seo se rweleng bokao, ka jalo letshwao, le na le mokgwa wa go emela sengwe. Fa go ithutiwa letshwao, go ntse go ithutiwa le dikhoutu tseo le tsona di rweleng bokao.

Moithuti wa bokao wa gompieno, o antse dikitso tsa Ferdinand de Saussure (1957-1913) le tsa ga Charles Sanders Peirce (1839-1914) bao ba neng ba sa itsane mme ba swetsa ditshwetso tse di tshwanang ka molebo o. Pierce a re moromedi o a akanya mme a tlhaeletse moamogedi ka matshwao. A re letshwao ka bolona, le emela sengwe. Tlhaeletsano e, e tshwantshwa jaana:

Moromedi o romela molaetsa kwa moamogeding ka dikhoutu tseo di tlhaloganyegang. Bobedi jo, bo golaganngwa ke dikhoutu.

Scholes (1982:143) o supa se, fa a re:

"Whenever we make sense of an event it is because we possess a system of thought, a code, that enables us to do so... Human languages are the most developed instances of coding that we know, but codes exist that are sublinguistic (facial expressions, for instance) and supralinguistics."

Ka molebobokao, go lemogilwe gore ga go lebiwe tlhaeletsano ya puo fela, go lebiwa le matshwao a tsela, ditiragalo tse di farologaneng tseo di dirwang ke batho ka mebele ya bona, diaparo tse di aparwang, dijo tse di jewang le meago e e agiwang, Jakobson (1977:125) o bontshitse se ka go re:

"The science of signs termed semiotics deal with those principles which underlie the structure of all signs."

Eco (1976:7) le ene, o lemogile fa molebo o, o gogoretsa matshwao otlhe ao a ka emelang sengwe le sengwe seo go seng matshwanedi gore se bo se tshela. O gateletse gore fa letshwao le emetse sengwe, le se emela gore e nne e kete ke sone, go tlhokega

dipelaelo. Ntlha e, o e gateletse ka go re:

"If something cannot be used to tell a lie, conversely it cannot be used to tell the truth; it cannot in fact be used "to tell at all."

Elam (1980:1) ene a re molebo o, o tlhagisa bokao mo tlhaeletsanong. O bontshitse seo ka mafoko a:

"Semiotics can best be defined as a science dedicated to the study of the production meaning in society. As such it is equally concerned with processes of signifacation and with those of communication, i.e the means whereby meanings are both generated and exchanged."

Molebobokao ga o ka ke wa kgaoganngwa le molebotlhamago. Kgomagano e, e etleeditswe ke Saussare yoo e leng rraago molebo o. Ene o gateletse gore puo ke letshwao, leo le leng botlhokwa mo tlhagisong ya bokao. Ka bolona, le golaganya khoutu le lemorago kgotsa tikologo. Kgolagano e ya moromedi le moamogedi, e itshetlegile ka tumelano ya bona boobabedi. Tumelano e, e tlhagise nepagalo ya botshelo. Fa go leng batho, letshwao le gone mme lo atlegisa tlhaeletsano. Barthes (1972:41) o tshwaela

mabapi le ntlha e, ka go re:

"As soon as there is a society, every usage is converted into a sign of itself."

Bomosola jwa letshwao bo supilwe ke Hardwick (1977:23) fa a nopotse lokwalo lwa ga Pierce fa a ne a kwaletse Lady Welby a re:

"The highest grade of reality is only reached by signs; that is by such ideas as those of Truth and Right and the rest."

Dikakanyo di mafaratlhatlha ka letshwao gonne ka lona go bonwa ditshwetso. Shukman (1977:5) ene o lemogile fa kganetsano ya mafoko e le botlhokwa go menagane tebang le letshwao. O bo tlhalosa jaana:

"The sign has a meaning against its background, culture is defined in opposition to non-culture, communication to non-communication."

Mo botshelong, go matshwao a le mantsi thata, a a thibang letsatsi. Go ditshwantsho le dithalo, tseo e ka nnang tsa tlhago kgotsa tsa maitirelo. Tsotlhe tse, di ka dirisiwa mo tlhaeletsanong ya molaetsa. Fa matshwao a dirisiwa, go tlhagelela dikhoutu tseo di tlhagelelang mo tlhaeletsanong.

Ntlha e, e ka golagannngwa le mafoko a ga Laferriere (1978:8)
fa a re:

"Psychoanalysis in particular
has a wealth of insights
because many of the signs
that semiotion deals which
are unconscious."

Nopolo e e fa godimo e, e supa gore molebobokao o golagane le molebo wa saekholoji ka letshwao. Molebo wa saekholoji, o kgona go kgotlha molebobokao gonne ka dinako dingwe, letshwao, leo e leng molebobokao, le kgomarela mo tlhaloganyong ya sedirwa kgotsa moamogedi. Letshwao le, le agele ruri mo tlhaloganyong mme le se lebalege. Nako e matlho a bonang letshwao leo, boboko le jone bo a kgotlhega.

Sekai, motho o tlhagelwa ke loso. A lele sa masetlapelo. Nako le nako fa a ya losong, o lela thata. O lela jaana e se gore o lelela yo o tlhokafetseng ka nako eo. O lela jaana gonne a gopola loso loo lo kileng lwa mo tlela, kgotsa o ipaya mo maemong a moswi, o gopola loso lwa gagwe. Pofagano ya ditiragalo tse, e senola kamano ya melebo. Laferriere (1978:12) o ipoa kgatsu, a re:

"The verbal sign is in
some sense a substitution
for the thing, signified
and can never be the thing
signified. Every sign not
only stands for what it
stands for, but also stands
for the absence of what it stands
for."

Sedirwa se ka fetoga lekgoba la letshwao leo le kgomaretseng jaaka kgofa mo monaganong wa sona.

3.3. MOLEBOPAPISO

Mo molebong o, go bapisiwa ditlhangwa tse di farologaneng tsa bakwadi ba ba farologaneng, dipuo tse di farologaneng le ditshaba le dipaka tse di sa tshwaneng tsa ditiragalo tsa botshelo. Wellek (1980:46) ene a re:

"Comparative literature has covered and still covers rather distinct fields of study and groups of problems."

Ka molebo o, o gogoretsa dintlha di le dintsi, baithuti ba ona ba kgona go bapisa dikwalo tse di farologaneng, go supa dintlha tseo di tshwanang ka tsona. Ba kgona go bona gore a mo tlholegong gone, go na le mabaka mangwe ao a tshwanang mme a sa bakwe ke phokelelo ya merafe. Gape, ba kgona go lebelela gore a mokwadi o kwala a laolwa ke tikologo eo a tshelang mo go yona, eo kwa bofelong, e tla utlwisisiwang ke merafe yotlhe ya lefatshe.

Bobapisi, bo bula tlhaloganyo ya mosekaseki gonne mosekaseki o kgona go gasa tlhaloganyo ya gagwe gotlhe. O kgona go leba dipuo tse dingwe gore tsona di ama dintlha jang, mme se, se mo okeletse kitso. Go nna bonolo thata go bona ka mo bakwadi le bona, ba tshelanang mowa wa bokwadi ka gona. Maboko a segompiono, a bontsha mokgwa o thata. Leboko la ga Raditladi, Loso, le itshupa

fa le kwadilwe le fokeletswe ke la ga James Shirley e leng, The glories of our blood and state. Boulton (1970:164) o lo tlhagisitse jaana:

"Death lays his icy hand
on kings: sceptre and
crown. Must tumble down,
And in the dust be equal
made with the poor crooked
scythe and spade."

Raditladi (19?:9) ene a re:

"Loso lo nna motho ka
mabela sentsi,
Ga lo sisimoge le maemo
a serena;
Lone lo kotama fela moo,
re a go itse. Bagale,
magatlapa losong ba a
tshwana, kgosi le motlhanka
mo mmung ba a lekana."

Bakwadi, ka maitemogelo a bobapisi, ba supa fa ba sa itlamelele mo mekgweng ya puo le setso fela. Ba phatlhalatsa ditlhaloganyo tsa bona le magokane a maswa a botlhami ao ba a ithutileng go tswa merafeng e mengwe.

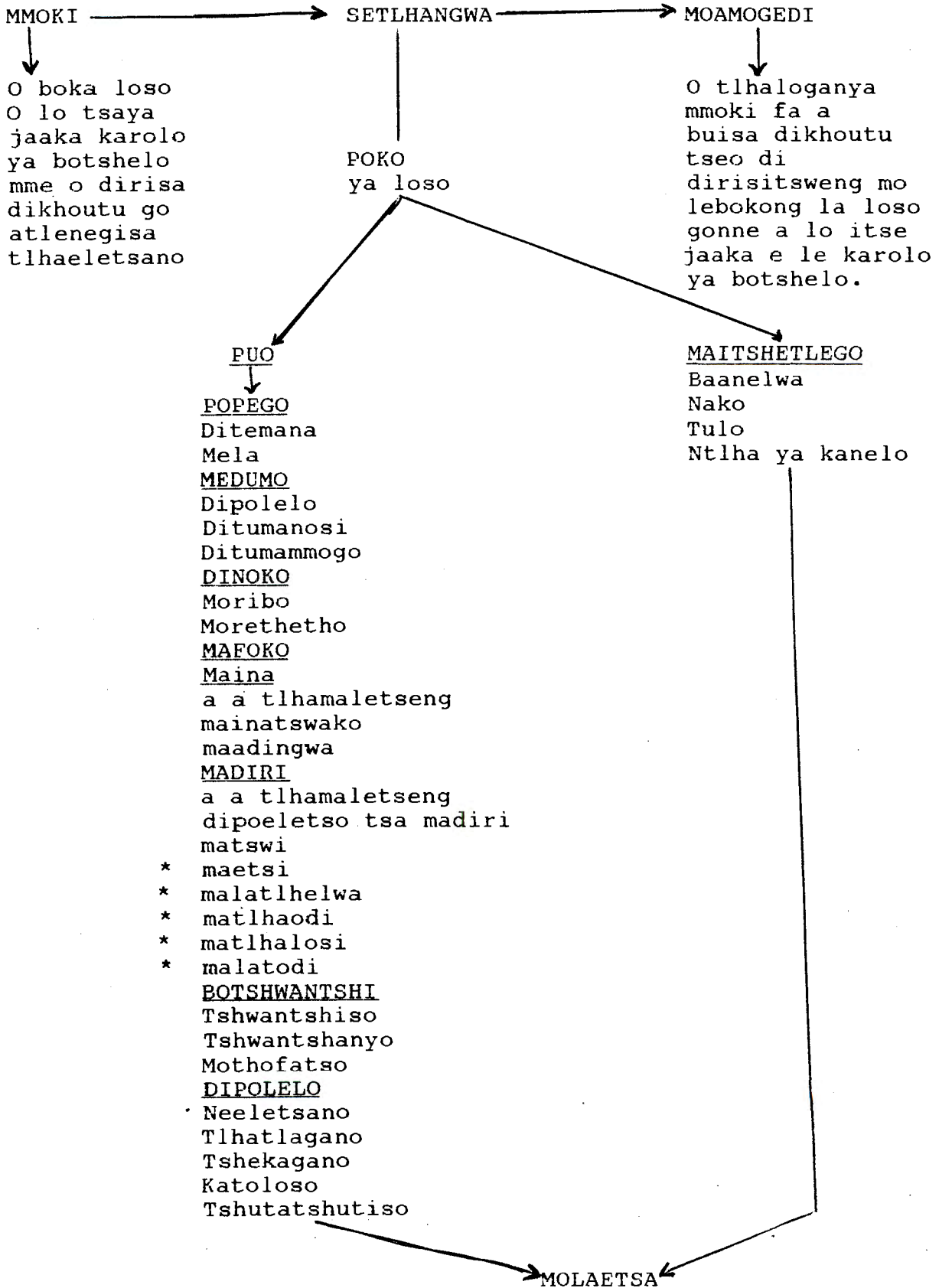
3.4 TIRISO YA MOLEBOBOKAO MO POKONG YA LOSO

Molebo o, o tla akaretsa dintlha di le dintsi mo pokong e ya loso, ka e le leinakakaretso. O tla leba setlhogo, mela, ditemana, mofuta wa leboko mmogo le dikhoutu tsa puo, ka e le matshwao. Puo mo tlhaeletsanong e tshameka karolo e e botlhokwa thata, ka jalo, go tla lejwa mafoko, medumo, dipolelo le dikarolwana tse dingwe tsa puo go ntsha bokao jwa loso mo pokong,

joo mmoki a bo romelang moamogedi ka tsona. Dintlhanapuo tseo di dirisitsweng mo go bokeng loso, ke bokao, ka jalo, molebo o, o kgethilwe jalo go sekaseka maboko otlhe a loso ao a tlhagisitsweng mo patlisisong e.

Ka molebobokao o sa lebe dikhoutu le matshwao fela, o leba le molaetsa oo mmoki a o romelang moamogedi, go nnile matshwanedi gore o kgethwe ka poko e ya loso le yona e rwele molaetsa oo o lebileng moamogedi go tswa go mmoki.

Kagego ya poko le diponagalo tsotlhe tsa yona di tla tshwantshwa ka sethalo se se latelang:

Dikarolwana tsotlhe tse di tlhagelelang mo sethalong se se fa godimo, ke dikhoutu tse di ka dirisiwang mo lebokong lengwe le lengwe go tlhagisa molaetsa wa lona. Poko yotlhe, e tla arogangwa ka dipaka tsa yona. Dipaka ka botsona, e setse e le dikhoutu. Cloete (1992:31) o tlhagisa bomosola jwa nako mo molebong o fa a re:

"Die Semiotiek in die Peirceaanse tradisie verskuif die klem vanaf die teken en verhoudinge tussen tekens, na kodes en uiteindelik na die tekstuele spel van kodes oor tyd en ruimte heen."

Maboko otlhe a a buang ka ga loso mo pakeng nngwe le nngwe, a tla sekasekwa ka go ntsha dikhoutu tsotlhe ka bophara go bontsha gore loso lo tlhagisitswe jang. Dikarolwana tsotlhe, di tla tlhophiwa ka bongwe ka bongwe go ntsha seabe sa tsona mo pokong e ya loso. Tiro yotlhe e, re e lebisitse mo mafokong a ga Culler (1975:981) fa a ne a re:

"...those (convention) which govern the ways in which formal features, such as enjambement caesura, metrical deviation, rhyme, and repetition of sounds, may become signs and contribute to poetic effect."

Morago dipaka di tla hapiswa go bontsha gore go tsamaile jang ka ga loso mo pokong le mo dipakeng tse di farologaneng.

3.5 TSHOSOBANYO

Kgaolo e, e senotse tsela e e yang go dirisiwa mo patlisisong e. Molebobokao le molebopapiso, ke melebo e e tla dirisiwang, fela molebobokao ona, o tla itshegela tema e kgolwane mo tshekatshekong e. Matshwao a loso, ao a tlhagelelang mo mabokong a loso le ona, a tla lejwa ka leitlho le le ntshotsho. Setshwantsho sa tlhaeletsano, se se bontshang puo le maitshetlego, go tlhagisa molaetsa wa mmoki, se tla dirisiwa mo go sekasekeng maboko a loso ao a tla bong a kgaogantswe go ya ka dipakasome.

KGAOLO 4

4.0 LOSO MO POKONG E E TLHABIWANG

4.1 MATSENO

Loso lo bofagane le botshelo. Go tloga kwa ga Lowe, lo ne lo ntse lo bokwa, ka jalo ga go kakabalo epe fa lo tlhagelela mo mabokong a nako ya segompieno. Motswana, jaaka go bontshitswe mo sethalong sa kgaoganyetso ya ditlhangwa mo kgaolong ya bobedi, o ne a boka dikgosi, bagale, mephato merafe le matsema, fa ba ne ba atlegile mo dintweng le mo mathateng a mangwe le a mangwe a botshelo, mme ba tlhotse dintsho tse di bontshang bogatlhamelamasisi jwa bona. Leseyane (19?:61) o tlhagisitse ntlha e jaana:

"... go ne go tshwanetse ruri
gore motho a bakwe ka ntlha
ya phenyo le bogale ba gagwe,
mme a ba a kgabisiwe ka maina
a tlotlo ntlheng ya tiro e e
gakgamatsang e modipa o neng
o le mo go yona ka bonatla
botlhe."

Fa motho a ne a sa dira sepe, o ne a ka se gopolwe ka gope ka jalo o ne a ka lebalega gone bogatlapa bo tlhoka meputso.

4.2 MABOKO 'A DIKGOSI

Maboko a, a bontsha ka botlalo mabaka ao dikgosi di neng di bokwa ka ona. Kgosi e ne e ka bokelwa go itse go etelela morafe pele, go o batlela mafulo le dijo le go o sireletsa mo direng tse di

setlhogo. Molema (1920:159) o bokile kgosi ya gagwe jaana:

"Mogadile o rra Sebeelo ga a gakoe
fa o emeng teng go bonoa
ka mekgolela ea marumo'
nkile ka phunyaka letebele phogoana,
eare 'molaoa ka mo isa sekiti."

4.2.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la thorisano. Mmoki o rorisano Kgosi Sebeelo gonno a dirile diabo mo ntweng, a fentse dira tsa setšhaba sa gagwe, tseo di neng di ntse di tlhorisa morafe wa gagwe.

4.2.2 Matshwao a puo

Mo ntlheng e, go tla sekasekwa matshwao a puo a a tlhalosang loso mo pokong ka dikhoutu kgotsa matshwao a a emelang loso.

4.2.2.1 Mafoko

Mafoko a a dirisitsweng ke maina le madiri go tlhagisa loso.

A. MAINA

Leina 'molaoa', ke leina le le bontshang polao. Motho yo o bolailweng o sule, ga a tlhole a tshela. Ka leina le go itlhalosa gore dira tsa kgosi, di ne di tsentswe mo losong.

B. MADIRI

Madiri 'phunyaka' le 'isa', a bontsha gore mmolawa o bolailwe jang mme ga dirwa eng ka ene. Ka lediri phunyaka, mmoki o bontsha polao e e setlhogo ya motho a tlhontlhakilwe ka marumo. Moswi o isiwa kwa mabitleng e le go netefatsa gore o sule

totatota. Mo lebokong le, mmolawa o isiwa sekiti e leng botshwarwa gore a gololwe pele a ka bolokwa. Ntlha e e bontsha gore le ba ga gaabo moswi ba ka di gama ba sa di tlahapela gonne ba tshwanelwa ke go kopa setopo sa bona.

4.2.2.2 Maele

Mmoki o a dirisitse ka tsela e e latelang:

"Nkile ka phunyaka letebele phogoana."

Leele ke:

"Go itaya phogwana."

Le kaya gore letebele le bolailwe.

4.2.3 Maitshetlego

Lefelo le nako ya ntwana ya Batswana le Matebele, e agetse leboko le maitshetlego gore dintsho tse dintsi le mekoma ya marumo di tshwanele tiragalo e ya dipolaano.

4.2.4 Loso lo bonwa jang

Mmoki o supile fa a bone loso e le:

- i. Sengwe se se bakwang ke ntwana.
- ii. Loso lwa motho e le sengwe seo go ka ipokwang ka sone.

4.3 MABOKO A MERAFAE

Merafe e e dirileng meaba mo dintweng, ka go ripitla dira tsa yona, go boloka batho le diruiwa, e ne e tsatsankwa ka maina mafatshwa. Loso loo morafe o ka neng o lo tlhotse, lo ne lo tlodisiwa phetelela mo pokong.

Morafe mongwe le mongwe, o ipela ka se o leng sone. O ipona o tlotlometse go gaisa merafe e mengwe. Morafe o o jalo, ga o itshabe, o ipoka gongwe le gongwe fa go kopanweng. O ipoka mo meletlong ya segosi, makgotleng le gotlhe kwa morafe o kokoaneng teng.

Fa re leba leboko la ga Schapera (1954:1) le a le nopotseng mo go Z.K. Matthews fa a boka Barolong a re:

"Namane tsa tholo, Barolong,
di jang mogope di a lala;
ba ga mogorogoro wa loso,
ba ga gogomela,
ba ga Morara a Noto Barolong."

Leboko le le bontsha gore Barolong e ne e le dinatla, ba le majato, ba tshwantshannngwa le dinamane.

4.3.1 Mofuta wa leboko

Ke la thoriso le Barolong ba ipokelang boganka jwa bone ka lona.

4.3.2 Matshwao a puo

Go lejwa matshwao a puo ao a rweleng bokao jwa loso fa go sekasekwa loso mo pokong e.

4.3.3 Mafoko

Mafoko a a dirisitsweng ke maina le matlhaodi a a rweleng bokao jwa loso.

A. MAINA

Ke leina 'loso' fela le le tlhageletseng. Ka loso, go kaiwa fa mowa o kgaogane le nama mme go setse setopo, botshelo bo fedile. Go ya ka leboko le, mmoki fa a re:

"ba ga mogorogoro wa loso."

O bontsha gore Barolong ke diganka tse di sa tshabeng sepe mme e bile di lere polao.

B. MATLHAODI

Letlhaodi le tlhagisitswe jaana:

"... wa loso."

Lefoko le le fa godimo, ke lerui leo le bontshang gore lefelo le le kailwe le tletse loso, lo lo laolang tikologo ya ntwana.

4.3.4 Loso lo bonwa jang

Mmoki o bontsha gore go ka ipokwa ka loso.

4.4 MABOKO A BAGALE.

Banna ba ba dibete, ba ba neng ba sa ipelaele, ba sa tshabe loso ba ne ba bokwa. Bagale ba metlhala ya bona e sa ntseng e saletse

mo mmung ka go swela kgosi le morafe, ba ne ba reteletswa ka mainamafatshwa.

Ka Leboko la Dikgomo, mmoki o bontsha fa batho ba ile ga maotwana hunyela ka ntlha ya kgomo. Fa o na le kgomo ga o robale le fa o e tlhoka ga o robale. Banna ka bontsi ba sule ba swela yona kgomo.

4.4.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la thoriso

4.4.2 Matshwao a puo

Mo ntlheng e, go tla sekasekwa loso go latela dintlha tsa puo mo pokong. Go tla lejwa gore dikarolopuo tse di dirisitsweng di dirisitswe jang e le dikhoutu go emela loso.

4.4.2.1 Mafoko

Maina, madiri le malatodi a dirisitswe go emela loso.

A. MAINA

Maina a a dirisitsweng ke 'Modimo', 'ngope', 'bomadiatlhageng' le 'bomadimatlatlala le naga'. Leina Modimo, le diriseditswe kgomo gonne e iphetotse Modimo, e bolaya batho jaaka e kete ke ba yona.

Leina 'ngope' le raya madi a a tswang mo dinkong ka bontsi a sa fele. Ka leina le, mmoki o bontsha dintsho tse di sa feleng gonne a tlhagisitse kelelo ya madi a batho e e sa feleng. Ntwa

ya dikgomo ga e fele ke ka moo batho ba swang phetelela fa ba na le tsona.

Mainatswako a, 'bomadiatlhageng' le 'bomadimatlalatlala-le-naga', a tlhagisitse bokao jwa gore barui ba kgomo ga ba nne mo gae, ba tletse le naga ke ka moo e reng le fa ba bolaana, madi a bona a gasaganang le naga. Maina a, a bontsha bonnete jwa seane se se reng:

"Lebitla la monna le fa thoko ga tsela."

B. MADIRI

Madiri, 'bolaile', 'bolawa' le 'ipolaya' a na le bokao jo bo batlileng bo tshwana jwa go supa gore loso lo tlhotswe ke motho e seng Modimo.

C. MALATODI

Malatodi ke a a latelang:

"bolola le bowa."

Ke madiri a a ganetsanang. Fa o bolola, o a tsaya, o tswelela ka loeto mme fa o bowa go bontsha o weditse loeto e bile o tla gape kwa o neng wa lo simolola gone. Ka malatodi a, mmoki o bontsha botshelo jo bo se nang tlhomamo jwa modisa wa dikgomo.

4.4.2.2 Dipolelo

Go tlhageletse neeletsano le tshekagano.

A. NEELETSANO

Mmoki o e bontshitse ka tsela e:

"A be rona banna re ipolaya,
Re ipolaya ka go tllhabana ntwā."

Ka neeletsano e e fa godimo, mmoki o supile ka kgatelelo gore dintsho tse di tlhagileng, ke tse di tllisitsweng ke barui ka bobona.

B. TSHEKAGANO

E ipontshitse ka mokgwa o o latelang:

"Makolwane re bo madi a tlhageng
Re bo madi matlalatlala le naga."

Mmoki o gateletse gore banna ba swela gongwe le gongwe gonne lebitla la bona le le fa thoko ga tsela.

4.4.3 Maitshetlego

Thuo ya dikgomo ke yona e diretseng loso maitshwarelelo. Dikgomo di lwesa banna mme ba bolaane.

4.4.4 Loso lo bonwa jang

Ka leboko le, mmoki o bontshitse gore o bona loso jaana:

- i. Loso lo ka bakwa ke lorato.
- ii. Loso lo tlholwa ke ntwā.
- iii. Lo dira gore madi a baswi a tllaletlale le naga.

4.5 SEMPE 'A LESOBORO

Ka leboko le mmoki o tlhagisitse ditiragalo tsa Bantsho fa ba ne ba direla Basweu mme ba bolawa ke tiro eo e neng e sa ba duele go le kalo. Fa ba ne ba ile majako jalo, ba ne ba ntse ba gopotse magae a bona. Ba ile ba ithekela dikgomo go supa gore kgomo ke yone khumo ya Motswana. Fa monna a ne a gapa kgomo, o ne a itshupa gore ke segatlhamelamasisi.

4.5.1 Mofuta wa leboko

Ke la thoriso.

4.5.2 Matshwao a puiso

Mo ntlheng e, go tla sekasekwa loso go latela dintlha tsa puo mo pokong. Go tla lejwa gore dikarolopuo tse di dirisitsweng di dirisitswe jang e le dikhoutu go emela loso.

4.5.2.1 Mafoko

Mmoki o dirisitse madiri, 'bolawa' le 'bolaiwa' go kaya polao. A tshwana ka bokao mme otlhe a tlhalosa go tsennngwa mo losong.

4.5.2.2. Dipolelo

Go dirisitswe tshekagano le tlhatlagano ka lediri bolawa le bolaiwa.

A. TSHEKAGANO

O e bontshitse jaana:

"Nna Sempe wa ga ka, o bolaiwa ke eng:
A re: Nna mma, ke bolawa ke ditsentsabana.
Ke bolaiwa ke kgomo ya pereko."

Mmoki o gatelela gore o bolaiwa ke go dira ka thata gore a kgone go nna morui wa kgomo.

B. TLHATLAGANO

E tlhagelela ka mela e e latelang:

Sempe e kete go bolawa noga
E bile e kete go bolawa molelemedi.

E tlhagisitse tlhatlagano le tshwantshanyo. Tlhatlagano e a gatelela fa tshwantshanyo yona e tshwantsha polao ya motho le ya noga.

4.5.3 Loso lo bonwa jang

Ka leboko le, mmoki o supile gore o bone loso jaana.

- i. Lo diriswa go swela dikano tsa botshelo.

4.6 LEBOKO LA KGOTLA

Leboko le le emetseng ntlha e ke la kgoro ya ga Taele. E ipitsa Bainanoga gonne ba itshwantsha le noga e ntsho e e kotsi. Fa ba ne ba ipoka, ba ne ba itshupa gore ba dikobo magetleng gonne ba

re:

"Motlhoka sa gagwe ke moka o suleng."

Go bontsha fa batho ba ba dikobo di magetleng ba se na mosola mo lefatsheng.

4.6.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la thoriso.

4.6.2 Matshwao a puo

Ka matshwao a puo go sediswa loso go latela dintlha tsa puo mo pokong. Go lejwa gore dikarolopuo tse di dirisitsweng, di tlhagisitswe jang go emela loso.

4.6.2.1 Mafoko

Mafoko a a dirisitsweng ke maina le madiri.

A. MAINA

Mafoko a a dirisitsweng go supa loso ke 'Mpapolaontlogele'. Leina le, le rwele bokao jwa loso gone 'mpapola' ke lediri le le bontshang polao ya motho a bapotswe e se letlalo. 'Ontlogele', le lona ke lediri le le bontshang go tlogelwa kgotsa go leswa. Ka leina le, go bontshwa itlhobogo mo botshelong kgotsa boineelo mo botshelong.

B. MADIRI

Lediri le le tlhageletseng e leng 'suleng' lona le bontsha

bokhutlo jwa botshelo.

4.6.2.2 Diane le maele

Seane se se tlhageletseng ke se:

"Motlhoka sa gagwe ke moka a suleng."

Ka seane se, mmoki o kaya gore bohunanegi bo dira motho e kete o sule, ka a se na thuso ka gope mo botshelong.

4.6.3 Loso lo bonwa jang

Ka leboko le, mmoki o bontshitse gore:

1. Loso lo dira gore motho a tlhoke go nna mosola.

4.7 A DITAOLA LE MAWA

Ditaola le tsona gore di tle di bue, di bokwa gore ngaka e tle e kgone go bolela se se batlegang. Fa ngaka e re:

"Marapo a tse di suleng,
Malaola di tsamayang."

Mmoki o tlhalosa gore ditaola di dirilwe ka marapo a diphologolo tse di suleng mme di kgona go tlhatlhoba batho ba ba tshelang.

4.7.1 Mofuta wa leboko

Ke la thoriso.

4.7.2 Matshwao a puo

Matshwaopuo, a dirisiwa go leba loso go latela dintlha tsa puo

mo pokong. Go tla elwa tlhoko gape le dikarolopuo tse di rweleng bokao jwa loso.

4.7.2.1 Mafoko

Mafoko a a dirisitsweng ke madiri. Ona ke 'suleng' le 'tsamayang'. A a ganetsanya gonne se se suleng ga se tsamae.

4.7.3 Loso lo bonwa jang

Mmoki wa ditaola o bona loso jaaka sengwe seo se ka nayang batho botshelo.

4.8 MABOKO A BANA

Bana le bona ke batho, ba a tshela, fela kitso ya bona ka botshelo e sa ntse e gola. Ba rutwa botshelo ka ditselanyana tse di bonolo tseo di ba isang kwa leseding. Fa ba rutwa ka loso, lo tlhagisiwa sentle, e seng ka mafoko a a tshosang. Lo tlhagisiwa lo nolofaditswe gore lo tle lo kgone go tlisa maitemogelo a a feletseng mo go bona. Lo ka tlhagisiwa e le papiso kgotsa motshamekonyana. Lebokonyana kgotsa motshameko o o tlhagelela ka mokgwa o o latelang:

"Basimane swayang go sale basetsana,
Basimane swayang go sale basetsana."

Lona lebokonyana le le diriseditswe go tlhagisetsa bana loso.

4.8.1 Matshwao a puo

Mo ntlheng e, a dirisiwa go leba loso ka dikarolopuo gore loso lo bontshe bokao.

4.8.1.1 Mafoko

Go dirisitswe madiri 'swayang' le 'sale' go bontsha loso. Bobedi jo ke malatodi, a ganetsana ka botshelo. Lediri swayang, le supa gore go taelo e e reng basimane ba swe, ba se tlhole ba tshela gape mme bogolo fa bona ba sule jalo, basetsana ba tshele.

4.8.1.2 Dipolelo

Mo mabokong a bana, go dipoeletso tsa mafoko di le dintsi. Di dira gore go nne le tlhatlagano ya mafoko le ya bokao. Go touta mafoko go, go dira gore ba natefelwe ba bo ba tlhaloganye se se rutwang.

4.8.2 Loso lo tsewa jang

Mmoki o tsaya loso jaaka sengwe seo se ka laolwang gore se diragale.

4.9 POKO YA MORWA

Ke leboko le le rutwang kwa dikolong. Ka lona Morwa o tlhalosiwa e le motsomi yo o bolaileng tshepe, e bileng a tlhotse dinoga le dibatana kwa nageng. Ka go dira jalo, o ne a itse go itshireletsa mo losong.

4.9.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la thoriso

4.9.2 Matshwao a puo

Matshwao a puo a a dirisiwang mo lebokong le, a tla thusa mo tshekatshekong ya loso go latela dintlha tsa puo tsa poko. Go

tla lejwa le dikarolopuo tseo e leng dikhoutu tse di emelang loso.

4.9.2.1 Mafoko

Mafoko a a dirisitsweng ke madiri jaaka 'bolaya', a je le 'boa'. Madiri a, a emetse loso. Lediri 'bolaya' le raya go tsenya mo losong. Ka 'a je', gone go ntse go kaiwa go fetsa kgotsa go metsa goo go ntseng go tsamaelana le loso. Lediri 'boa' ke lelatodi la tsamaya. Fa sengwe se tsamaile, se a bo se sule, fa se boa, se boela mo botshelong jwa sona.

4.9.2.2 Diane le maele

Fa mmoki a re:

"Morwa wa go re nka ikhuna ka ya marung."

O raya go swa. Kwa marung, ke kwa legodimong kwa go leng botshelo jo bosakhutleng.

4.9.3 Loso lo bonwa jang

Ka leboko le, mmoki o itshupile gore ene o bona loso e le sengwe se se fetsang botshelo. Lo bontsha boganka.

4.10 BABOKI BA PAKA E BA TLHAGISA LOSO JANG

Go tla lejwa maitemogelo a baboki ba maboko a bagolo le bana. Ona a tlhagiswa ka tsela e.

- i. Maboko otlhe ga a na setlhogo sa loso.
- ii. Ka maboko a, go lemogiwa dikhoutu tse di emelang

losa di tlhagelela ka mo gare ga leboko.

iii. Maboko a bagolo, a tletse botshwantshi fa a bana
ona go dirisitswe puo e e tlhamaletseng.

iv. Mo mabokong otlhe, a bontsha gore batho ba ne
ba le tshaba ke ka moo ba bokiwang fa ba lo
tlhodile, ba tsewa e le diganka.

Go ya ka dintlha tsotlhe tse, go a itshupa gore losa lone lo sa
tshamekelwe ka lo ne lo tshabega lo tsewa e le sera. Baboki ba
maloba ba ka akgolwa ka ba adile motheo o o thata wa poko ya losa
ka maboko a mofuta o.

KGAOLO 5

5.0 PAKA YA GA MAFOYANE GO TLOGA KA 1930 GO FITLHA KA 1939

5.1 MATSENO

Mo pakeng e, go maboko a le mane mme otlhe a kwadilwe ke Mafoyanane. Le lengwe, le bua ka Kgosi Moroka yo a neng a bidiwa Samuele. A mangwe one a bua ka dikgosi tsa Engelane e leng Jotshe wa botlhano le wa borataro. La bofelo lona le bua ka dintsho tse di ileng tsa nna teng fa go nweela sekepe sa Mendi. Paka e, e masisi gone ke nako ya ntlha ya botsalo jwa poko e e kwalwang. Mokwadi o ne a tshwaragane le namane e tona ya tiro gone o ne a tloga mo pokong e e tlhabiwang mme a tsena mo go e e kwalwang. Bothata jo bogolo e ne e le jwa morero le jwa go leka go kwala ka bontle jwa tlhago. Ka e le selo se sešwa, go nnile le boetsi jo bontsi thata mme ga nna gape le kgapeletsego ya go kwala ka ga loso, e le morero wa sedumedi go lebilwe bofelo jwa botshelo ka letsatsi la bofelo. Ga go makatse go fitlhela dintlha tse dintsi tsa sedumedi mo mabokong a.

Mmoki o tlhagisitse leboko la Mendi mo pakeng e gone a ne a le motlotlo ka Ma-Afrika a a neng a tsere karolo mo ntweng ya lefatshe. Thubego ya sekepe se sa Mendi mo go ene, le fa e ne e le hisetori ya ntwana ya Majeremane le Mangesimane, e botlhokwa gone go sule le bagagabo. Mo go ene baswi ba ke diganka tse di tlhokang go bokiwa.

5.2 DITLHOGO TSA MABOKO A LOSO MO PAKENG E

Ditlhogo tsa maboko a, di eme jaana:

* Loso lwa kgosi Samuele

- * Loso lwa kgosi Jotšhe wa V
- * Loso lwa kgosi Jotšhe wa VI
- * Mendi

Ditlhogo tse tharo tsa ntlha, di na le lefoko loso go tlhagisa bokao jwa gore dikgosi tse di bokiwang di sule. Setlhogo "Mendi" sona, ga se bontshe loso ka gope gonne e le leina la sekepe fela, leo le se nang bokao jwa loso. Bokao jwa lona, bo ka itsiwe fela ke bao ba itseng gore go diragetse eng ka bapalami ba sona.

5.3 LOSO LWA KGOSI SAMUELE

Mo lebokong le, mmoki o bega loso lwa ga Kgosi Moroka Samuele. Loso lwa gagwe lo ne lo begilwe ka megala. Mmoki o tswelela ka gore Modimo o boloke Kgosi Samuele, a ikhutse mo losong.

"Modimo o go boloke,
O ikhutse mo go One,
Le rona re tle re bone
Kgomotso go Morena."

Gape o eletsa Tshabadira gore a etelele setshaba pele, a se buse ka tlhokomelo mo boemong jwa moswi Kgosi Samuele.

5.3.1 Mofuta wa leboko

Leboko le, ke la letlhologelo, le le buang ka kutlobotlhoko. Le na le phokelelo ya Sekeresete gonne mmoki a bua ka tsogo ya baswi a re:

"Robala o bo o rule."

Gape a re:

"Modimo o go boloke"
O ikhutse mo go one."

5.3.2 Matshwao a puo

Mo ntlheng e, go ya go sekasekwa loso go latela dintlha tsa puo mo pokong. Dintlha di tlhalositswe mo kgaolong ya bobedi eo e leng ka sethalo sa kgaoganyetso ya poko. Go tla lebelelwa gore dikarolwana tse di dirisitswe jang e le dikhoutu tse di emetseng loso .

5.3.2.1 Poeletso ya medumo ya ditumammogo

Mmoki o tlhagisitse poeletso ya medumo jaana:

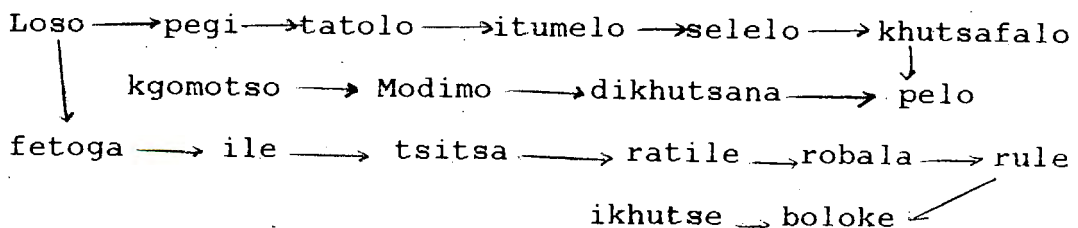
"Pelo tsa rona tsa tsitsa."

Ka poeletso ya tumammaogo ts- mmoki o tshwantshitse go rotha ga dikeledi tseo e leng letshwao la kutlobotlhoko fa go tlhagile loso .

5.3.2.2 Mafoko

Mmoki o dirisitse maina, madiri le malatodi e le dikhoutu go tlhagisa loso mo tirisong ya mafoko mo lebokong le.

A. MAINA LE MADIRI

Ka sethalo se se fa godimo, mmuisi a ka bona maina le madiri ao e leng dikhoutu tse mmoki a neng a di dirisa go ntsha maikutlo a gagwe tebang le loso. Ka dikhoutu tse go tlhagile neeletsano ya mokwadi le mmuisi mme go buisanwa ka loso loo bobedi bo lo tlhaloganyang sentle gonne e le karolo ya botshelo.

Go ya ka fa maina le madiri a dirisitsweng ka gone, mmadi o kgona go bona gore fa loso lo tlhagile, pegi kgotsa tatolo e a utlwala. Boitumelo bo fetoge selelo gonne khutsafalo e gorogile. Ka nako eo, dipelo di kgotlhegile gonne batho ba fetogile dikhutsana fela Modimo yo o kwa magodimong o ba tlišetsa kgomotso.

Madiri a bofagane thata le maina, ke ka moo a beilweng mo sethalong se le sengwe. A tlaleletsa mo go goroseng molaetsa wa mmoki go moamogedi. Ka ona, diteng, di agegile mme mmuisi a kgone go latlhela la gagwe ka le ene a itse ditlamorago tsa loso.

B. MALATODI

Ka malatodi a:

"Itumelo ja fetoga
Selelo go tshaba tsotlhe."

Mmoki o bontsha gore malatsi ga a tle ka go tshwana. O ka itumela mme ka nako e khutshwane fela, wa lela. O ka tshela le motho, wa itumela le ene mme morago a tlhokafala, wa sala mo selesong. Go gatelela kutlobotlhoko e e tlisiwang ke loso, o dirisitse malatodi a a latelang mo ditemeng tse di farologaneng.

"Selelo le setshego."
 "Boitumelo le kutlobotlhoko."
 "Robala o bo o rule."

Malatodi otlhe a, a supa gore fa loso lo gorogile ga go monate le fa go itsiwe gore moswi o tla tsoga.

5.3.3 Maitshetlego

Mmoki o tlhagisitse maikutlo a kutlobotlhoko go agela leboko le maitshetlego a tiragalo ya loso, loo lo leng botlhoko, lwa motho yo o mosola mo setšhabeng.

5.3.4 Loso lo bonwa jang

Loso mo leboko le, lo bonwa e le:

- i. Sengwe se se tlišang kutlobotlhoko.
- ii. Kgaoganyo gore go sale dikhutsana.
- iii. Sengwe se se bontshang gore Modimo o a go rata le ene.
- iv. Lefelo la go ikhutsa. Moswi a ikhutsa mo dilong tsa botshelo.
- v. Tsela eo e reng fa moswi a e tsamaile, a bo a sutetse ba bangwe mo maemong.
- vi. Fa moswi a robotse e le modumedi, o tla rula kwa legodimong.

5.4 LOSO LWA KGOSI JOTŠHE WA BOTLHANO

Ka leboko le, mmoki o bega loso lwa ga Kgosi Jotshe wa botlhano, loo lo tshositseng batho ka bontsi, fa ba utlwa pego mme ba hutsafala. Go bontsha gore fa a latolwa, e ne e le modumedi.

Gonne mmoki a re:

"Go tshega ruri go tshego
ba Morena gonne
Ba ikhutsitse ga matsapa."

Ngwana wa gagwe, o ne a busa morago ga gagwe mme a gokololwa gore a ikopele botlhale jwa go busa jaaka Kgosi Solomone.

5.4.1 Mofuta wa leboko

Leboko le, ke la kanelo eo e amang kutlobotlhoko.

5.4.2 Matshwao a puiso

Fela jaaka mo go 5.2.3, go tla sekasekwa dikarolwana tsa puo tse di dirisitsweng jaaka dikhoutu go tlhagisa loso.

5.4.2.1 Mafoko

Go dirisitswe maina, madiri le malatlhelwa go boka loso.

A. MAINA

Maina a a dirisitsweng go tlhagisa loso mo lebokong le, ke 'letshogo', 'pelo', 'bofelo', 'pegi', 'tatolo', 'selelo', 'tshega', 'baswi' le 'tsholofelo'. Bontsi ba maina a a fa godimo, a setse a tihageletse mo lebokong la 5.2, gonne moonno wa ona e le o le mongwe. Mmoki o a dirisitse gape go bontsha gore loso le ntse lo tlasela ka go tshwana e bile lo botlhoko fela ka go tshwana. Lo a begwa le baswi ba a latolwa. Dintsho tsotlhe di tlisa khutsafalo.

Maina a a tlhagisitsweng mo lebokong le, a bontshitse mokgwa le setaele sa mmoki sa go kwala poko gonne morero wa lona le ona o ntse o tshwana le wa leboko la ntlha le a le kwadileng e leng Loso lwa Kgosi Samuele

B. MADIRI

Ka tiriso ya madiri 'betsega', 'utlwile', 'uba-uba', 'utlwala', 'inama', 'ikhutsitse', 'gomotsa', 'sala' le 'tshela' mmoki o kgonne go ntsha bokao jwa loso mo lebokong le. Go bontsha gore loso lo lo ne lo begegile gonne mmoki o dirisitse lediri utlwala. Ga go pelaelo, lo phatlhaladitswe gotlhe kwa lo neng lo tshwanetse go begwe gona. Khutsafalo e ne e aparetse batho gonne mmoki a re: "Ra dula ka khutsafalo." Moswi fa a sule, o a bo a ikhutsitse mathata a lefatshe, go kaya gore o ikhutsa a weditse tiro ya gagwe. Ba ikhutsitse. ke lediri mme gape ke phefofatso. Boemong jwa gore a dirise lediri ba sule. o fefofatsa puo a re ba ikhutsitse, go tlisa bokao jwa tsogo. Lefoko ikhutsitse, le raya go isa marapo go beng. Go bontsha gore baswi ba mmoki a bokileng ka bona, ba tla tsoga ka letsatsi lengwe. Fa a re:

"Pelo dintsi tsa batho
Tsa uba-uba ka gotlhe."

Go tlhagelela poeletso ya lediri 'uba' go tlhagisa pelo e e ruthang ka thata e ruthisiwa ke kutlobotlhoko eo e bakilweng ke loso. Poeletso e, e bontsha botlhoko jo bo feteletseng jo bo dirang gore pelo e betsakake.

C. MALATLHELWA

Lelatlhelwa le le losi leo mmoki a le tlhagisitseng le tlhagelela jaana:

"Malo! A ga se bofelo."

Ka lona o supa kgakgamalo. O gakgamalela kgorogo ya loso eo e bontshang e ne e ise e solofelwe.

5.4.3 Maitshetlego

Mmoki o beile nako ya loso lwa Kgosi Jotšhe V wa botlhano fa thoromo ya lefatshe e ne e utlwala. Ka go dira jalo, o ne a agela leboko le maitshetlego a nako e e maleba ya go swa ga kgosi gonne fa kgosi e tlhokofala, go ditumelo tsa gore go diragala sengwe se segolo, se se tshwanologileng, go kgetholola loso lwa yona mo dintshong tsa boesengmang.

5.4.4 Loso lo bonwe jang?

Dintlha tse di latelang, di bontsha ka mo mokwadi a tsayang loso ka gone.

- i. O lo tsaya jaaka sengwe se se tshosang.
- ii. O bontsha fa lo tlisa kutlobotlhoko, gape lo tlisa le selelo.
- iii. O dumela gore Modimo o amogela baswi, ka e le ba Ona.
- iv. O bona e le tshwanelo gore loso lo nne gone.

5.5 LOSO LWA KGOSI JOTSHE V

Mmoki o tsaya loso lwa Kgosi Jotshe wa borataro jaaka e le lwa tshoganyetso. Gonne o rile:

"Pegi ya fitlha ka tshoganyetso
Tshaba tsotlhe tsa nna khutsafalong."

Bantsho le Basweu ba ne ba gamarega fa ba utlwa pego ya loso lo. Fa a tlhokofala, go ne ga ntshofala go supa gore go ne go sule motho yo mogolo. Ka lona leboko le, o gomoditse batho botlhe ba ba swetsweng a re:

"Namatsegang bana ba ntlokgolo
Re baletswe malatsi mo lefatsheng."

O bontsha fa a amogetse loso gonne a re:

"Rara wa tsotlhe. Mmopi wa batho,
Go diragetse go fedile fatsheng.
Phatsima sedi tlung ya kgosing,
Go buse lorato le kagiso."

O eleletsa bao ba setseng masego gore ba atlege mme gape o rapela Modimo go ba femela. Leboko le, o le digela ka mafoko a a reng "Amen" go bontsha gore o a rapela e bile o dumela gore tsotlhe di nne jaaka di diregile.

5.5.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la kanelo eo e tletseng kutlobotlhoko. Sekeresete se

laola loso lo gonne mmoki a re:

"Rara wa tsotlhe Mmopi wa batho,
Go diretse go fedile fatsheng.
Phatsimisa sedi tlung ya kgosing,
Go buse lorato le kagiso."

5.5.2 Matshwao a puiso

Mmoki o bontsha loso ka mafoko a a farologaneng. O dirisitse mokgwa o a o dirisitseng mo go 5.3.2., go leba dikhoutu tse di farologaneng, tse di dirisitsweng go tlhalosa loso.

5.5.2.1 Poeletso ya medumo

Poeletsomedumo e e dirisitsweng mo lebokong le, e tlhagisitswe jaana:

"Ikhutse kgosi matsapatsapeng."

Mo moleng o o fa godimo, mmoki o dirisitse poeletsomodumo ya ditumammogo ts le p, le tumanosi a, go tlhagisa gore fa moswi a itshwela o ikhutsa mathata a lefatshe. Ke ka moo a gololang Kgosi Jotšhe wa borataro gore a itsamaele, a tlogele lefatshe ka loso.

5.5.2.2 Mafoko

Go tlhagisa loso mo lebokong le, mmoki o dirisitse maina, madiri, malatodi le matlhaodi, jaaka matshwao ao a bontshang loso.

A. MAINA

Maina a a dirisitsweng go ntsha loso mo lebokong le, ke 'pegi', 'tshoganyetso', 'khutsafalo', 'theregong', 'lefifi', 'sefifi',

'loso', 'botshelo', 'kagiso' le 'Modimo'. Fa a ne a dirisa leina pegi, o ne a rata go bontsha gore loso lo a begwa. Ka lefifi gone, o ne a tthagisa gore loso lo lontsho fela jaaka lefifi. Ga lo monate e bile lo befile. Lo rwele sefifi seo se tshwanelwang ke go tlhapiwa morago ga loso. Le fa go le jalo ke tshwanelo gore lo nne gone gonne e le karolo ya botshelo. Modimo ke Rara wa legodimo yo o tlhodileng loso gore baswi ba tle go ene go ikh^htsa ka kagiso.

B. MADIRI

'Fitlha', 'fedile', 'tshela', 'ikhutse', 'baletswe' le 'tsitsa', ke madiri a a dirisitsweng mo lebokong le, go thusa go tthagisa loso. Fa mmoki a re:

"Pegi ya fitlha ka tshoganyetso."

O bontsha gore loso loo lo neng lo begwa, lo ne lwa utlwiwa ke batho botlhe le fa lo ne lo sa letelwa. Lediri 'la tsitsa' lona, le rwele bokao jwa gore lefifi le ne le tletse ka ntlokgolo. Go go kayang gore kutlobotlhoko ya loso e ne e aparetse batho botlhe. Ka madiri, 'diretse' le 'fedile gona', o bontsha fa seo se neng se tthagisitswe ke loso se ne se ka se fetolwe ke ope.

C. MALATODI

Ona a tthagisitswe jaana:

"Gangwe fela loso ke botshelo."

Mafoko a, a dirisitswe ke mmoki go bontsha kgomagano ya loso le botshelo. Go bontsha gore bobedi jo, ga bo ke bo kgaogana ka bo tshwana le mathe le loleme. Loso loo e leng karolo ya botshelo lo gona ka dinako tsotlhe mo botshelong. Yo o tshelang gompior ga go thona gore e re ka le le latelang, a bo a le mo losong.

D. MATLHALOSI

Matlhalosi a a dirisitsweng mo lebokong le a bopilwe ka maina ao a nyalanang le loso. o dirisitse 'khutsafalong' go bonthsa gore loso ga lo nne ka boitumelo. Lo kgotlha dipelo mme batho ba iphitlhele ba le mo khutsafalong.

5.5.3 Maitshetlego

Mmoki o kgethile nako ya bosigo gore e nyalane le lefifi leo le aparelang batho fa go le bosigo. Ka nako e ya bosigo, o adile maitshetlego a bontsho joo bo tlang fa go le loso. Dipelo tsa batho di a ntshofala, diaparo tse di aparwang mo losong le tsona di dintsho fela jaaka lefifi la bosigo. Sefifi le sona se a tlalatlala fa go le loso. Bontsho jo, bo aga mowa wa kutlobotlhoko.

5.5.4 Loso lo bonwa jang

Go supa gore mo lebokong le, mmoki o bona loso jaaka:

- i. Sengwe se se tlang ka tshoganyetso
- ii. Se se tsenyang batho mo khutsafalong le mo kgamaregong.
- iii. Sengwe se se tlatsang lefifi gotlhe kwa se fitlhang.

- iv. Se tlhagelela gonne e le karolo ya botshelo.
- v. Sengwe se se fetsang botshelo mme morago se letle gore go rene phatsimo ya lesedi la Modimo.
- vi. Loso lo dira gore baswi ba sute mo ditilong tseo ba ntseng ba di kotame mme ba neye balatedi ba bona tšhono ya go iteka masego.

5.6 MENDI

Mmoki o anela ka ntwaga ya ga Kgosi Jotšhe wa Engelane le Majeremane, eo e neng ya fetsa batlhabani ba Afrika, bao ba neng ba palame sekepe sa Mendi ka kgopolo ya go ya go ema kgosi ya Engelane nokeng. Majeremane, a ne a thuntsha sekepe sa bona ka bokhukhuntswane mme sa nweela ka mo lewatleng se rwele bapagami. Ba ne ba swa setlhogo mme ba lelewa botlhoko ke botlhe.

5.6.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la kanelo le le botlhoko gonne le tlhagisa bosetlhogo joo batlhabani ba Afrika ba bolailweng ka jone ke Majeremane.

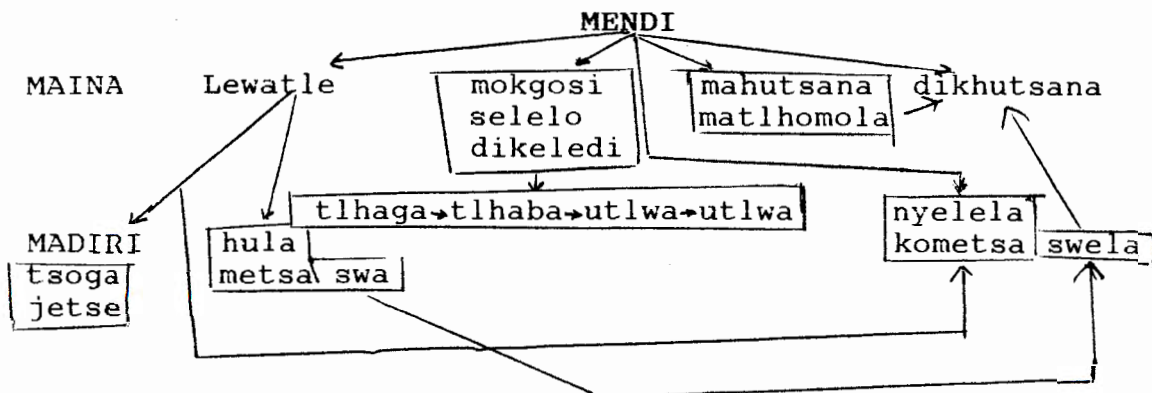
5.6.2 Matshwao a puo

Fela jaaka mo mabokong a mangwe a 5.2, 5.3 le 5.4, mmoki o bontshitse loso ka mafoko a a farologaneng le matshwao go tlhalosa loso .

5.6.2.1 Mafoko

Mmoki o dirisitse maina, madiri, malatlhelwa le matlhaodi jaaka dikhoutu tse di supang loso.

A. MAINA LE MADIRI

Maina le madiri a tlhagisitswe ka sethalo go bontsha ka dikhoutu maikutlo a mmoki tebang le dintsho tsa bagaka ba sekepe sa Mendi. Mokgosi ke modumo o mogolo wa selelo sa batho bao ba neng ba lelela baswi ba ba suleng botlhoko mme ba swela dikano tsa kgosi. Selelo se baka dikeledi mme moledi a nne mo mahutsaneng. Bana ba baswi ba Mendi ba fetogile dikhutsana ka ntlha ya bosetlhogo jwa mmolai. Mmuisi o tla lemoga fa dintlha di golagantswe go tlhagisa bokao. Motho o tlhaba mokgosi o utlwagale, ke ka moo mmoki a laleditseng mmuisi go reetsa se a se utlwileng ka go re, "utlwa utlwa."

Sekepe se nyeletse mo metsing, batlhabani ba kometswa ke metsi kgotsa ba jewa ke metsi a a se nang pelotlhomogi mme ba swa, ba swela ba masika a bona go ba fetola dikhutsana.

Tharabololo ya leboko le, e ikaegile mo kutlwisisanong ya dikhoutu tse di dirisitsweng ke mmoki mme mmuisi ene a di buise gore a amogele morero le molaetsa wa leboko.

Fa baamogedi ba leba kgotsa ba utlwa ka leina Mendi ba tlelwa ke kgopolo ya loso loo lo neng lwa tlela MaAfrika gonne sekepe se,

go ya ka hisetori ya Majeremane le Mangesimane se ne sa dirisiwa mo ntweng. Bantsho ba ne ba tla go gogolwa ka sone ke kgosi ya Engelane mme ka bomadimabe, ba swela mo lewatleng ka Majeremane ba ne ba thuntshitse sekepe seo. Go ya ka ditiragalo tsotlhe tsa sekepe se, mmuisi o leba leboko le ka leitlho le le rweleng bokao jwa loso.

B. MALATLHELWA

Ka malatlhelwa a:

"Malo" le Malo nna we!"

Mmoki o supile makalo le selelo sa kutlobotlhoko eo e bakilweng ke dintsho tsa bagaka ba sekepe sa Mendi.

C. MATLHAODI

Dikeledi tseo di tlhagileng mo tiragalong e, ke tsa matlhomola e leng kutlobotlhoko. Di tlhaolwa jaana gonne mmoki a ratile go bontsha gore go ne go tlhomola pelo jang go utlwelela dilelo tsa bao ba neng ba lelela batlhabani ba sekepe sa Mendi, bao ba suleng loso lo lo setlhogo.

5.6.3 Maitshetlego

Ka mafoko a, 'lewatile' le 'sekepe', mmoki o agetse leboko le maitshetlego a lefelo la ditiragalo tse di setlhogo tsa dintsho tsa bagale kgotsa Ditawana tsa Afrika. Fa sekepe se thuntshiwa, se le ka mo lewatleng le lentsho, le le bophadiphadi jo bo boteng jwa metsi, ga go makatse gore bapagami ba sona ba ikele

boyabatho. Thubego e ya sekepe, o e beile mo dinakong tsa ntwā eo le yona e diretseng leboko le maitshetlego a a maleba a nako. Ke fela mo dinakong tsa ntwā mo dira di ka kgonang go thuntsha sekepe se tletse batho mme morago se tľhanole direthe. Ke fela mo ntweng mo mmolai a segelwang mo lefureng fa bontsi jwa batho bo tsena mo losong.

5.6.4 Loso lo bonwa jang

Go ya ka leboko le la Mendi go itshupile gore mmoki o lemogile gore:

- i. Loso ke sera se se sa rategang.
- ii. Lo a bitsa
- iii. Lo letsa batho gape lo ba hutsafatse.
- iv. Loso ke selo se se tshosang
- v. Lo tlogela ba bangwe e le dikhutsana

5.7 MMOKI WA PAKA E O BONE LOSO JANG

- * Motheo wa poko ya mmoki ke wa poko e e tľhabiwang, ke ka moo a kgotľhilweng maikutlo ke dintsho tsa bagale le dikgosi fela. Dintsho tsa batho fela, ga a di bona.
- * Baswi botľhe bao a ba bokileng, ba mosola fela botľhe. Ba latľhile malapa le ditšhaba tsa bona. Ba leletswe ke lefatshe lotľhe gone ba ne ba intshitse ditľhabelo.
- * Go ya ka mmoki yo, e kete mo botshelong, dintsho tse di botľhokotľhoko ke tsa banna.

- * Dintsho tsotlhe tseo di tlhagileng tsa loso mo pakeng e, ke tsa tshoganyetso. Ke ka moo di tshosang e bileng di utlwisang botlhoko go le kanakana.

- * Ka maboko otlhe a loso a paka e, e le a mokwadi a le mongwe mafoko a ona a a senolang loso a batlile a tshwana. Go go rayang gore setaele se a se dirisitseng mo mabokong, ke se le sengwe.

KGAOLO 6

6.0 PAKA YA GA LEKGETHO J.M., KITCHIN N.S., KITCHIN N.H. LE SEBONI O.M.O. GO TLOGA KA 1940 GO FITLHA KA 1949

6.1 MATSENO

Maboko a loso mo pakeng e, a mane mme a kwadilwe ke bakwadi ba ba farologaneng e leng Lekgetho, boKitchin le Seboni. Go leboko la ga Maledu yo e leng Cecil Rhodes le la ga Ngaka Livingstone. Bobedi jo, bo dirile tiro e e matsetseleko ya go tlahabolola Afrika mme ba bo ba swela teng. Leboko la boraro ke la Mendi leo le buang ka digatthamelamasisi tseo di suleng di ne di lebile go tlahabanela kgosi ya Engelane. La bofelo, ke la ga Ikaruse yoo a neng a leka go fofa mme a swa ka go se reetse.

Baboki ba Lekgetho J.M., Kitchin M.S. le Kitchin N.H. ba kwadile ngatana ya Boswa jwa puo ka maikaelelo a go tlogelela Batswana boswa jwa puo joo bo ka se nyeleleng joo ba bo kokoantseng mo go botlhogoputswa ba maloba. Ka yona ba ne ba rata go neela Batswana maikutlo a go tlhompha le go boloka puo ya bona jaaka merafe e mengwe e dirile. Ke ka moo ba rileng mo ketapeleng:

"Re rata go neela bagaetsho lokwalo
lo ka maikutlo a go re ba tla rata
go leka jaaka mo dikwalong tse
dingwe tse di gone go e bua le go
e lenoga kafa e ne e ntse ka gone -
ke sone se re biditseng lokwalo lo
'Boswa jwa Puo'" (Tsebe 7)

Maboko a bona, ga a boke loso lo tlhageletse, ba ipokela diganka tsa banna bao ba neng ba tlotlegile ka ba ne ba dirile mo go usang pello ka jalo ba tshwanelwa ke go ikiutsa. Ka maboko a bona mmuisi a ka kgona go bona gore ke maboko a bogareng gonne fa ba

a kwala, ba ne ba leka segompiano mme ba iphaphathile mo motlhaleng wa Mabutswapele, ka ba tlhagisitse jaana mo ketapeleng:

"Re ile ra leka go ipapetla mo motlhaleng wa bone, le fa gongwe re sa o tshwara totatota. Re lekile go dira dilo di le pedi. Lwa ntlha, re lekile go leka go kwala Maina a Setswana ka mokgwa wa one wa tlholego. Ka re dumela gore Setswana le puo tse dingwe tsa seeng ke dilo tse di bapileng fela ga se matsadi." (Tsebe 8)

Ba tswelela ka go re:

"Lwa bobedi, re lekile go ipapetla mo motlhaleng wa kwalo ya Poetry ya Sekgoa, mme re tshabile go rekisa Setswana thata ka Sekgoa" (Tsebe 8)

Go ya ka dinopolo tse di fa godimo go itlhagisa kwa ntle le pelaelo gore maboko a bona a ka ama dintlha tse pedi ka jalo a nna mo gare jaaka philo.

Re tla lemoga gore le fa boKitchin e se Batswana, ba se tseetse matsapa ka go se ribolola mo se neng se iphitlhile gone ka jalo re ba nesetsa pula. Ke Mathosa ka tsalo fela ba tshetse le Batswana botshelo jotlhe jwa bone kwa Bothithong, ba ithuta ba bo ba ruta mo Batswaneng ka jalo ga go makatse fa ba tsere matsapatsapa a a kana go dibela Setswana.

Seboni M.O.M le ene o ne a itsha maswe mo dinaleng gonne a ne a

fisegetse go kwalela bana le baithuti ngatana e ya Maboko Maloba le Maabane ka a ne a utlwile dilelo le dingongorego tsa tlhabelo ya dikwalo tsa poko. Le ene maboko a gagwe a kgobokantswe go tswa mo merafeng ka a supile jalo mo ketapeleng a re:

"Ga ke a leka go kgobokanya maboko a merafe yotlhe ya Tshireletsong, ke editse mosadi fa pitsana ya gagwe a penologa, mme a e fokotsa."

Go bontsha gore le ene o ne a le mo bogareng jwa diphetogo tsa poko ka go rialo, paka e, le yona e tletse poko ya magareng.

6.2 DITLHOGO TSA MABOKO A LOSO MO PAKENG E.

Ditlhogo tsa maboko a loso mo pakeng e di jaana:

- * Morena Maledu (Cecil Rhodes)
- * Ngake (Dr Livingstone)
- * Go nwela ga Mendi
- * Batho ba ntlha go fofa

Ditlhogo tse tsa maboko a a fa godimo, ga di bue sepe ka loso. Se se leng teng fela ke gore go ka itse fela bareetsi le babuisi bao ba kileng ba nna le lesego la go a utlwa a bokwa kgotsa ba kile ba a buisa gore loso lo teng mo go ona.

6.3 MORENA MALEDU (CECIL RHODES)

Mo lebokong le, go tlhagisitswe ditiro tse dintle tse di dirilweng ke Morena Maledu e leng Cecil Rhodes pele ga loso lwa gagwe, jaaka go etelela setshaba pele, go phunyaka mekoti ya gauta le niberose le go dira tsela e e yang Bolawane. Ditiro tse

tša gagwe di mo diretse leina ka jalo a direlwa sefikantswe.

6.3.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la magareng. Le a rorisa mme e bile le bopilwe ka ditemana go supa phokelelo ya sesweng. Ke leboko leo le nang le phokelelo ya Beibele gonne mmoki a tshwantshitse Maledu le Moshe motlhanka wa Modimo yo a ileng a etelela BaIseraele pele go tswa mo lefatsheng la Egepeto.

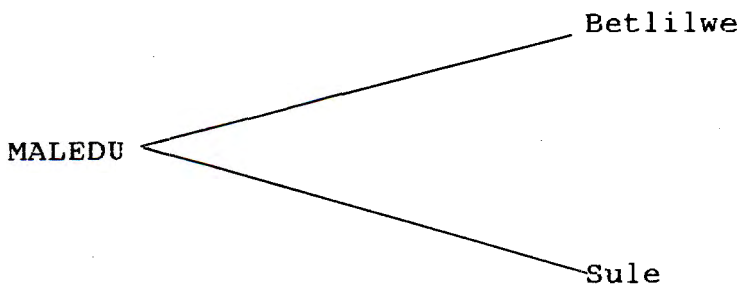
6.3.2 Matshwao a puo

Mmoki o dirisitse matshwao a puo go sekaseka loso jaaka lo tlhagelela mo pokong. Mo tshekatshekong e, go tla lebelelwa dikarolo tsotlhe tša puo tseo di dirisitsweng jaaka dikhoutu tseo di emetseng loso.

6.3.2.1 Mafoko

Mo karolong e, mmoki o dirisitse madiri le matlhalosi go ntsha bokao jwa loso loo lo leng mo mabokong a a tla lebiwang.

A. MADIRI

Sethalo se se bontsha madiri 'betlilwe' le 'sule'. Go ya ka sona lediri 'betlilwe' le bontsha setshwantsho se se betlilweng sa ga Maledu, ke letshwao le le nayang segopotso sa ga Maledu.

Segopotso se, se dirilwe gore e re le fa a ntse a sule, a se ke a lebalega. Ka madiri a mabedi a, go tlhagisitswe molaetsa o o tlhalosang gore Maledu o baletswe le badimo.

B. MATLHALOSI

Letlhalosi la mokgwa 'sentle', le dirisitswe gore lo tlhagise gore moswi o sule loso lo lo usang pelo ka a ne a setse a dirile go le gontsi mo lefatsheng mme go sa tlhole go le dipelaelo dipe ka ene.

6.3.3 Maitshetlego

Mmoki o dirile maitshetlego ka moanelwa Moshe gore go nne maleba fa mmoki a neetse mowa pele ga a wetsa tiro ya gagwe yotlhe mo lefatsheng. O tshwantshantswe le Moshe gonne Moshe o ne a retelelwa ke go goroga kwa Kanana yoo a neng a o solofeditse. Le fa ditiro tsa gagwe di ne di kgotsofatsa, Maledu ene o ne a sa ntse a rata go dira. Colliers Encyclopedia (1985:56) ya re o ne a tle a re:

"So little done, so much to do."

Ka mafoko a, o bontshitse fa a ne a sa ntse a rata go dira.

6.3.4 Loso lo bonwa jang

Dintlha mo lebokong le ga di dintsi gonne loso lo tlhagile fela kwa bofelong. Tse di leng teng ke tse:

- i. Loso ga lo lebatse batho baswi ba bona ke ka moo ba ba direlang difikantswe.

ii. Loso lo tlisa boikhutso.

6.4 NGAKE (DR LIVINGSTONE)

Ngake Livingstone ka bopelokgale jwa gagwe, o ne a tsena lefatshe la Afrika ka bogare go lere tlabologo. O ne a gapiwa maikutlo ke lephothophotho la Musi-wa-thunya. Bagagabo ba ne ba mo rotloetsa go boela gae mme a ba tlhola. O ntse mo Afrika go fitlha a ikela badimong.

6.4.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la kanelo. Le anela ka botshelo jwa ga Ngake Livingstone yo a ileng a tlhabolola merafe ya Bantsho mme a swela mo Afrika.

6.4.2 Matshwao a puo

Fela jaaka mo go 6.2.2, mmoki o dirisitse matshwao a puo go sekaseka loso jaaka lo tlhagelela mo pokong, a dirisa dikhoutu tse di tlhalosang loso.

6.4.2.1 Poeletsomodumo

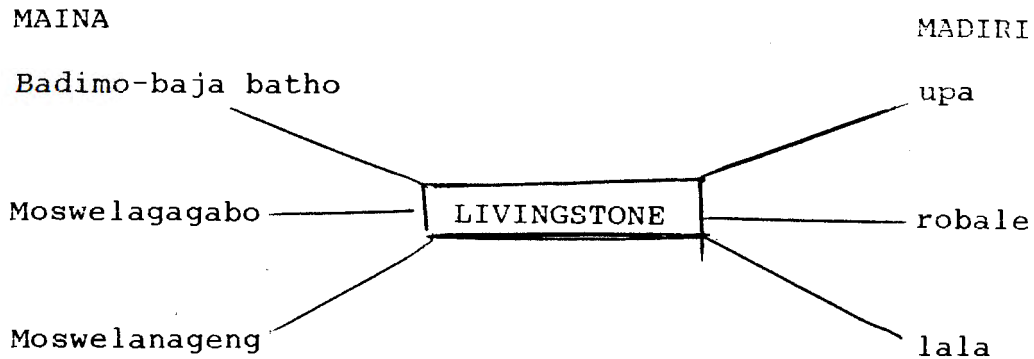
Poeletso ya medumo e e tlhagelelang mo lebokong le ke e:

"Lala fela o robale golo o gone Ngaka."

Ke poeletsomodumo e e bopilweng ka ditumammogo l g le ditumanosi a le e. E tlhagisitse bokao jwa gore Ngaka Livingstone a ithobalele ka kagiso kwa a swetseng gona.

6.4.2.2 Mafoko

Go dirisitswe maina, madiri le matlhaodi go bontsha loso lwa ga Ngake Livingstone yo o swetseng kwa majako.

Ka mainatswako a a nopotsweng mo lebokong le, le madiri, mmoki o rometse molaetsa kgotsa pego ya loso lwa ga Livingstone kwa moamogeding. Mainatswako a mararo a, a bontshitse loso gonne 'badimo-ba-ja-batho' e le batho ba ba bolayang batho ba bo ba ba ja. Moswelagagabo ene ke motho yo loso lo mo itseelang a itunnetse kwa ga gabo, fa moswelanageng ene, a swela kwa mafatsheng a sele. Mainatswako a bobedi a bofela a a ganetsana mme ka ona mmoki o bopile sekapuo sa tshwantshanyo e leng:

"Moswelagagabo o tshwana le
moswlatebele."

Go bontsha gore loso lo a tshwana o le kwa gae kgotsa o le fela mo nageng ga go phapang.

Lediri 'upa' le le mo sethalong, le lona, le naya mmuisi kakanyo ya gore moswi o ne a bolaile diphologolo ka sethunya.

Madiri 'lala' le 'robala', ona a rwele bokao jwa loso. Go lala ke go robala. Fa moswi go twe o robetse go a bo go tewa gore o sule.

A. MATLHAODI

Mmoki o tlhagisitse letlhaodi la lerui jaana:

"Felo ga bontle jwa
makgatlhabadimo le motho."

Letlhaodi le, le bontsha gore kwa moswi o gone, kwa legodimong go gontle thata mo go itumedisang le badimo e leng borraagwemogolo moswi bao ba sa bolong go swa.

B. BOTSHWANTSHI

Botshwantshi jo bo dirisitsweng mo lebokong le, ke jwa tshantshanyo. Jone mmoki o bo ntshitse ka tsela e:

"Moswelagagabo o tswana
le moswelanageng."

Tshwantshanyo e e mo polelong e, e tlhalosa gore motho yo o swetseng kwa majako o tswana fela le yo o swetseng kwa ga gabo gone bobedi jo, bo ka se ke ba jewa ka ope. Ga go na pharologanyo epe mo baswing gone botlhe ba sule go sa kgathaletsege gore ba swetse kae.

6.4.3 Maitshetlego

Mmoki o kgethile lefoko 'lefifi' go nna maitshetlego gore a kgone

go bontsha bokotsi jwa naga ya Afrika eo go neng go le bonolo mo go yona gore motho a lobelwe dintsi. O dirisitse le leina 'dibatana' go alela leboko le maitshetlego a loso gonne dibata tse di tlhaga di le kotsi di bolaya.

6.4.4 Loso lo bonwa jang

Maitemogelo a mmoki ka loso a jaana:

- i. O lo bona lo ka dirwa ke motho jaaka fa moswi Ngake Livingstone a ne a bolaya diphologolo tse di tlhaga tsa Afrika.
- ii. O bone loso e le lefelo leo go ka ikhutsiwang mo go lona.
- iii. Mo go ene, baswi ba a tshwana ga go kgethololo epe mo go bona.

6.5 GO NWELA GA MENDI

Ka leboko le, mmoki o anela ka ntwana e e matlhomahibidu e e neng e lowa kwa Moseja. Sekepe sa Mendi se ne sa rwala mophato wa mautlwakgosi go ya go ba tshologa mokgosi. Batlhabani bao ba neng ba romelwa go ya go thusa, e ne e le digatlhamelamasisi, banna ba ba sa tshabeng loso. Sekepe se ile sa thubagana mo metsing mme ba swa ba sa fitlha kwa ba neng ba ya gone. Batlhabani bangwe bao ba neng ba ile ntweng ba ne ba bowa, fela ba ba suleng bona, ba ne ba ela ruri. Bana ba bona ba ne ba fetoga dikhutsana. Se se kgotsofatsang ke gore botlhe ba ba neng ba ile koo, ga ba a swa bogatlapa ka ba ne ba sa tshabe loso.

6.5.1 Mofuta wa leboko

Ke mofuta wa leboko la kanelo. Le anela ka kutlobotlhoko e e tseneletseng eo e bakilweng ke dintsho tsa batlhabani bao ba neng ba olelwa ke sekepe sa Mendi, se ba isa Engelane go ya go lwela kgosi ya koo.

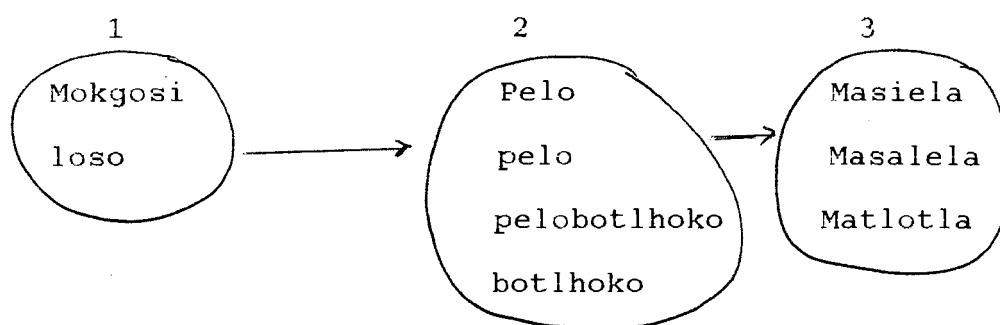
6.5.2 Matshwao a puo

Matshwao a puo, a tshameka karolo e e botlhokwa thata mo go sekasekeng loso mo lebokong le. Go tla lebelelwa ka leitlho le le ntshotsho dikhoutu tseo di dirisitsweng go emela loso mo lebokong le.

6.5.2.1 Mafoko

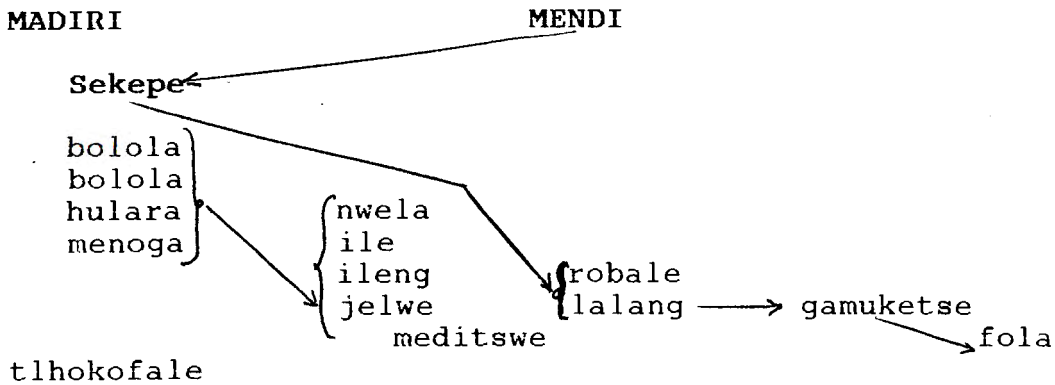
Mafoko a a dirisitsweng mo lebokong le ke maina, madiri, malatodi le malatlhelwa. Otlhe a rwele bokao jwa loso.

A. MAINA

Maina a leboko le a kgaogantswe ka dikarolo tse tharo go bontsha mmadi gore maina jaaka dikhoutu a kgona go bontsha kgotsa go emela loso. Setlhopha sa bobedi se tlhagisitse pelo gabedi mme gape ya tlhagelela mo leinatswakong 'pelobotlhoko'. Poeletso ya leina le, e bontsha mmuisi gore mmoki o gatelela botlhoko jo pelo

e bo utlwileng ka ntlha ya loso lo lo diragetseng. Leinakgopolo 'botlhoko' le lona le boeleditswe gore mmadi a lemoge gore botlhoko jwa dintsho tsa bagale ba Afrika e ne e se botlhokonyana mme e ne e le botlhoko tota. Mo setlhopheng sa boraro, go tlhageletse ditlamorago tsa loso. Baswi ba tlogetse masiela ke gore bana ba ba swetsweng ke batsadi ba le bannye. Matlo ya nna matlotla kgotsa mangwa ka ba sule. Ka masalela gone go itlhalosa sentle gore ga ba a bolokwa ba feletse ka mo lewatleng.

Go ya ka sethalo se se fa godimo, madiri a kgaogantswe go ya ka mo a nyalanang ka gone. A ntlha e leng bolola le hulara a tlhalosa gore, e sa le e ile le jaanong jaana se sa ntse se ile. Ka mantswe a mangwe, e etse ruri ga e boe fela jaaka motho yo o suleng a sa boele morago. Sekepe sa Mendi se ne se rwele batlhabani bao ba neng ba ela ruri gonne ba ne ba sule. Madiri 'ile' le 'ileng', a rwele bokao jo bo tshwanang mme ka bobedi, a gatelela gore batlhabani fa e sale ba tsamaile ga ba boele morago. 'Jelwe' le 'meditswe' le ona a ntse a bapile ka bokao mme ona le ona a ntse a supa loso lwa bapagami ba Mendi. Lediri 'gamuketse', le bontsha dipelo tse di tletseng kutlobotlhoko e e bakilweng ke dintsho tsa digatlhamelamasisi tsa sekepe sa

Mendi. Go gomotsa ba ba swetsweng o dirisitse lefoko 'fola' leo le kayang go rurufala goo go rayang go gomotsega.

C. MALATODI

Malatodi a tlhageletse sentle mo moleng o o latelang:

"Baile barwa-rra-rona,
ga ba na go menoga."

Malatodi a, 'ba ile' le 'menoga' a supa gore baswi ba sekepe sa Mendi, ga ba kitla ba tlhola ba boela morago gape ka ba sule. Fa o tsene mo losong, o tsene o tsene, go fedile ka wena.

Malatodi a mangwe ona o a tlhagisitse jaana:

"Mephato e boile bona
ba sa tlhokofala."

O tlhagisitse malatodi a a fa godimo, go bontsha gore ga ba ka ke ba tlhola ba tla go tshela gape mo lefatsheng.

6.5.2.2 Botshwantshi

Botshwantshi joo mmoki a bo dirisitseng ke jwa mothofatso. O mothofaditse metsi a lewatele, a a naya pelo e e thata e e tlhokang kutlwelobotlhoko gore bosetlhogo jo bo tletseng baswi bao bo bonale sentle. Yona e tlhagisitswe ka tsela e:

"Ba meditswe ke metsi
a se nang pelotlhomogi."

Le fa baswi ba ne ba ntse ba kgaratlhela botshelo, metsi ga a ka a ba tlhomogela pelo. A ne a ba bolaya.

6.5.3 Maitshetlego

Mmoki o dirisitse lewatle le sekepe go direla leboko le maitshetlego a lefelo a a maleba a loso lo lo setlhogo lwa go betwa ke metsi mme go betwa batho ka mogoso ka ba oletswe ka sekepe. Ntwa eo e neng e fagile kwa Moseja, e e neng e le thata, ka yona, mmoki o dirile maitshetlego a nako gore go se ka ga rona fa bontsintsi jwa batho bo jewa ke lewatle ka sekepe se ne se thuntswe ke baba.

6.5.4 Loso lo bonwa jang

Maitemogelo a mmoki tebang le loso ke go re:

- i. Loso ke sengwe se se utlwisang botlhoko.
- ii. Baswi ba ela ruri ga ba boele morago.
- iii. Loso lo fetola bana masiela e bile lo dira matlo matlotla.
- iv. Ga lo tshabiwe ke batho botlhe.

6.6 BATHO BA NTLHA GO FOFA

Leboko le ke ka ga Ikaruse ngwana wa ga Daedaluse yo a neng a kopa rraagwe diphuka tsa go fofa. O ne a fofela kwa godimo kwa legodimong mme a se ka a tlhola a bowa. Rraagwe o ne a sa itse gore a mmatlele kae mme setopo sa gagwe sa bonwa mo gare ga dikgapatshego.

6.6.1 Mofuta wa leboko

Ke leboko la kanelo. Le simolola sentle ka ditshego mme le khutla ka dilelo.

6.6.2 Matshwao a puo

Fela jaaka mo mabokong a mangwe, go tla lejwa mafoko ao a nang le bokao jwa loso.

6.6.2.1 Mafoko

Mmoki o dirisitse maina, madiri le matlhaodi go tlhagisa loso mo lebokong le.

A. MAINA

Leina 'setopo' le dirisitswe go bontsha gore Ikaruse o sule gonne setopo sa gagwe se bonwe. 'Legodimong' le lona le dirisitswe go bontsha bokhutlo jwa ga Ikaruse yoo go solofelwang fa mowa wa gagwe o ile legodimong.

B. MADIRI

Madiri a, 'nyeletse', 'ile', 'fofetse', 'itiketsa', 'itlhoboge' le 'batle' a dirisitswe go bontsha fa loso lo diragetse. Lediri 'nyeletse', le bontsha gore moswi ga a tlhole a bonala mo bathong. Madiri a, 'ile' le 'fofetse', a kaya go tsamaya o tswa mo ponong ya matlho. A rwele bokao jwa loso gonne le moswi o tswa mo ponong ya matlho. Ke ka moo e reng fa loso lo fefofatswa go twe:

"O ile."

Lediri 'itlhoboge' le bontsha gore Ikaruse o sule ka jalo hee, rraagwe o tshwanelwa ke go itlhoboga.

C. LETLHALOSI

Motlhami o tlhagisitse letlhaodi mo lebokong ka mola o:

"O mo atlile lwa bofelo."

Ka letlhalosi le le fa godimo, go itlhagisitse gore moswi o ile badimong gone rraagwe a ne a mo atlile lwa bofela fa a ne a tshela.

6.6.3 Maitshetlego

'Legodimo', 'lewatile' le 'dikgapatshego' ke mafoko ao a dirisitsweng jaaka maitshetlego a lefelo gore loso lwa ga Ikaruse lo atlege. Go fofela kwa godimo jaaka dinonyane e se tsona, ga go mo neye sebaka sa go falola loso. Diphuka tse di neng di kgomareditswe ka motu, ga go makatse fa di senyegile ka go ne go sa tshwanela gore go ka bo go ne go le jalo. Loso lo, lo itshupa fa e le lwa maitirelo.

6.6.4 Loso lo bonwa jang

Seboni o lemogile gore:

- i. Loso lo tlela motho yo o lo batlang.
- ii. Fa motho a sa reetse dikgakololo, o wela mo losong.

6.7 BABOKI BA PAKA E BA BONA LOSO JANG

* Moono wa paka e wa loso, ga o ise o fapoge wa mabutswapele. Go bokwa bagale. Botlhe ba swa ba ise ba wetse maikano a

bona. Ba bitswa ke loso pele ba kgotsofala mo lefatsheng.

* Beibele e itshegetse seabe mo mabokong a. Morena Maledu ene o tshwantshwannwa le Moshe fa baswi botlhe ba ba bokilweng bona, go solofelwa fa ba tla fitlha kwa legodimong.

* Baswi botlhe e kete ba bitswa ke loso. Botlhe fela, ba na le matshwao a a neng a bontsha fa ba lebile losong. Ba sekepe sa Mendi ba biditswe ke kgosi ya Engelane, ntekwane ba ya go swa. Ngake (Dr Livingstone) le Morena Maledu bona ba ne ba biditswe ke khumo ya Afrika mme ba swela kwa teng. Ikaruse le ene o ne a belabeletse go fofela kwa marung ntekwane o ya losong.

* Matshwao otlhe a, a gatelela gore baboki ba ona, ba a antse mo pokong e e tlhabiwang eo e leng motheo wa poko e.